कर्नाटकप्रशासनम्

संस्कृतनन्दिनी-२

नवमकक्ष्या

प्रथमभाषा संस्कृतम्

(Revised)

द्वितीयो-भागः

9

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

SAMSKRITHA NANDINI-2

NINTH STANDARD

FIRST LANGUAGE - SANSKRIT

PART-2

KARNATAKA TEXTBOOK SOCIETY (R)

6th Cross, Malleshwaram, Bengaluru-560 003.

पाठानुक्रमणिका

P5C3X1

क्र.सं		पाठाः	पुठसंख्या
१.	प्रथमः पाठः	दीपावलिः	१-७
२.	द्वितीयः पाठः	समासः	८-१२
३.	तृतीयः पाठः	मार्गस्थो नावसीदति (कण्ठपाठः करणीयः)	१३-१८
४.	चतुर्थः पाठः	पत्रलेखनम्	१९-२१
५.	पञ्चमः पाठः	सिद्धिक्षेत्रम्	२२-२७
६.	षष्ठः पाठः	कारकाणि विशेषव्याकरणांशाश्च	२८-३१
७.	सप्तमः पाठः	अलङ्कारः	३२-३४
८.	अष्टमः पाठः	आत्मविडम्बनम्	३५-४३
९.	नवमः पाठः	सौभद्रो ग्रहणं गतः	४४-५७
१०.	दशमः पाठः	प्रबन्धाः	५८-६१
११.	एकादशः पाठः	अनुवादाः	६२-६४
१२.	द्वादशः पाठः	वेदगणितज्ञः	६५-७३
१३.	त्रयोदशः पाठः	छन्दः	७४-७७

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

पूरकपाठौ		
१.	वृद्धायाः देशप्रेम	७८-७९
२.	धर्मो रक्षति रक्षितः	८०-८३
परिशिष्टम्		
१.	वाक्यरचना कौशलम् (चित्रकथा)	८४-८८
२.	गद्यावगाहनम्	८९-९२
३.	प्रश्नपत्रिकास्वरूपम्	९३
४.	मार्गदर्शिनी प्रश्नपत्रिका	९४
५.	पदकोशाः	१००-१०४
६.	पाठयोजना	१०५-१०६

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

गुर्वष्टकम्

शरीरं सुरूपं तथा वा कलत्रं
यशश्चारु चित्रं धनं मेरुतुल्यं ।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ।। १ ।।

कलत्रं धनं पुत्रपौत्रादि सर्वं
गृहं बान्धवाः सर्वमेतद्धि जातम्।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। २ ।।

षडङ्गादिवेदो मुखे शास्त्रविद्या
कवित्वादिगद्यं सुपद्यं करोति ।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। ३ ।।

विदेशेषु मान्यः स्वदेशेषु पूज्यः
सदाचारवृत्तेषु मत्तो न चान्यः।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। ४ ।।

क्षमामण्डले भूपभूपालवृन्दैः
सदा सेवितं यस्य पादारविन्दं ।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। ५ ।।

यशो मे गतं दिक्षु दानप्रतापात्
जगद्वस्तु सर्वं करे यत्प्रसादात् ।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। ६ ।।

न भोगे न योगे न वा वाजिराजौ
न कान्तासुखे नैव वित्तेषु चित्तम् ।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। ७ ।।

अरण्ये न वा स्वस्य गेहे न कार्ये
न देहे मनो वर्तते मे त्वनर्घ्ये।
मनश्चेन्न लग्नं गुरोरङ्घ्रिपद्मे
ततः किं ततः किं.... ।। ८ ।।

गुरोरष्टकं यः पठेत् पुण्यदेही
यतिर्भूपतिर्ब्रह्मचारी च गेही ।
लभेद्वाञ्छितार्थं पदं ब्रह्मसंज्ञं
गुरोरुक्तवाक्ये मनो यस्य लग्नम्।।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

प्रथमः पाठः

दीपावलिः

A3K7X8

© NCERT NOT TO BE REPUBLISHED

विद्यार्थिनः - नमस्ते आचार्य दीपावलेः शुभाशयाः ।

आचार्यः - नमस्ते । उपविशन्तु ।(सर्वेऽपि उपविशन्ति) युष्मभ्यमपि दीपावलीशुभाशयाः । अस्मिन् अवसरे दीपावलीमहोत्सवस्य महत्त्वमपि किञ्चित् वदामि । पर्वणां महत्त्वं अज्ञात्वा, अन्धविश्वासेन एतेषामाचरणं कदापि न कुर्यात् । श्रद्धे, प्रसिद्धानामस्माकं पर्वणां नामानि वदति किम् ?

श्रद्धा - अस्तु श्रीमन् । केषाञ्चन पर्वणां नामानि वक्तुं प्रयते ।

आचार्यः - अस्तु, उच्यताम् ।

श्रद्धा - गणेशचतुर्थी, नवरात्रम् विजयदशमी, दीपावलिः, शिवरात्रिः, श्रीकृष्णजन्माष्टमी .... मकरसङ्क्रमणम्, युगादिः, होलिकोत्सवश्च भारतवर्षस्य मुख्योत्सवाः सन्ति ।

रामदासः - श्रीमन्, सर्वैः भारतीयैः समाचर्यमाणेषु पर्वसु अतिसन्तोषदायकः उत्सवः कः ?

आचार्यः - अवश्यं वदामि । दीपावलिमहोत्सव एव सर्वमहोत्सवानां राजा । यतः एषः महोत्सवः वैभवेन दिनत्रयं समाचर्यते । दीपावल्यां नराणां हृदयेषु यादृशः उत्साहो जायते तादृशः नान्येषूत्सवेषु । अयं भारतीयानां पवित्रतमः उत्सवः अस्ति ।

प्रसादः - श्रीमन्, दिनत्रयस्य दीपावलिमहोत्सवस्य वैशिष्ट्यं विस्तरेण ज्ञातुमिच्छामि।

आचार्यः - अवश्यं वदामि । श्रुणुत । अयमुत्सवः आश्वयुजमासस्य कृष्णचतुर्दशी दिनादारभ्य कार्त्तिकमासस्य शुक्लप्रतिपद् यावत् सर्वत्र प्रचलति । अस्मिन् अवसरे जनाः स्वगृहाणि गोमयेन लिम्पन्ति । सर्वत्र प्रातः सायं च देवालयानां गृहाणां च पुरतः पङ्क्तिबद्धान् घृतदीपान् तैलदीपान् वा प्रज्वालयन्ति । एतत् वैज्ञानिकदृष्ट्यापि प्रमाणीकृतम् । एतेन वातावरणमपि शुद्धीभवति । परन्तु आधुनिककाले अन्यदीपानां विद्युद्दीपानां च अलङ्कारः केवलं सन्तोषार्थम् । दीपावलेः प्रथमो दिवसः नरकचतुर्दशी इत्युच्यते ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

शैलेन्द्रः - श्रीमन्, अस्य किमर्थं नरकचतुर्दशीति नामागतम् ?

आचार्यः - उत्तमः प्रश्नः । वदामि, शृण्वन्तु । द्वापरयुगान्ते एतस्मिन्नेव दिने सत्यभामासहितेन भगवता श्रीकृष्णेन प्रजापीडकः नरकासुरः हतः। तथैव बन्धितानां षोडशसहस्रकन्यानां विमोचनं च कृतम्। नरकस्य मातुः भूदेव्याः प्रार्थनामङ्गीकृत्य तद्दिनं नरकचतुर्दशीति नाम्ना प्रसिद्धं भवतु, इति भगवता श्रीकृष्णेनानुगृहीतः ।

बन्धुभिः परित्यक्तानाम् अनाथानाम् अबलानां तासां राजकुमारीणां च रक्षणं कृत्वा सामाजिकापवादं दूरीकर्तुं, ताः ऊढ्वा जीवनव्यवस्थां परिकल्पितवान् भगवान् वासुदेवः । एतस्मात् कारणादेव तस्य स्मरणार्थं इदानीमपि बहुत्र नूतनवधूवराणां सम्माननमपि क्रियते । सर्वे जनाः नूतनवस्त्राणि धृत्वा महान्तम् आनन्दमनुभवन्ति च ।

नागराजः - श्रीमन्, दीपावलेः द्वितीयं दिनं कथम् आचर्यते?

आचार्यः - श्रुणुत, दीपावलिमहोत्सवस्य द्वितीयदिवसे अमावास्यायां सर्वेधनलक्ष्मीं पूजयन्ति सम्पदं प्रार्थयन्ति च। तस्मिन् दिने समुद्रमथनकाले क्षीरसागरात् लक्ष्म्याः आविर्भावोऽभवत् । एतस्मिन् दिने वणिजः आपणे विशेषतः धनलक्ष्मीं सम्पूज्य इष्टार्थं प्रार्थयन्ति । इयं जनश्रुतिः यत् त्रेतायुगे अस्मिन् दिने श्रीरामचन्द्रः रावणं हत्वा अयोध्यां प्रत्यागतः। चतुर्दशवर्षानन्तरं सीतया लक्ष्मणेन च सहितं रामचन्द्रं प्राप्य, तत्रत्याः अयोध्यावासिनः दीपानां मालया तेषां स्वागतमकुर्वन् ।

सुजाता - श्रीमन्, द्वितीयदिवसे किमर्थं धनलक्ष्मीं पूजयन्तीति सम्यगवगतम् । तृतीयदिवसस्याचरणं कथं क्रियते?

आचार्यः - तृतीयदिवसः कार्त्तिकमासस्य शुक्लप्रतिपद् वर्तते । एषः बलिप्रतिपदिति ख्यातः । एतस्मिन् दिने त्रिपादपरिमितां भूमिं याचमानेन वामनरूपधारिणा भगवता विष्णुना त्यागवीरः बलिमहाराजः पातालतोकं प्रवेशितः । महात्यागिनः तस्य बलेः प्रार्थनामङ्गीकृत्य एतस्मिन् दिने सर्वेऽपि बलिपूजां कुर्युरिति भगवता विष्णुना वरः प्रदत्तः । अतः सर्वत्र बलिं पूजयन्ति।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अस्मिन् दिने गवान्तर्यामिनः गोपालकृष्णस्य प्रीत्यर्थं सर्वत्र भारतीयाः गोमातरं पूजयन्ति । अस्मिन् कार्त्तिकमासे एव विशेषतः देवालयेषु लक्षदीपोत्सवमाचरन्ति । केचन उत्थानद्वादशीदिने आमलकवृक्षसन्निधौ तुलसीपूजामपि कुर्वन्ति ।

छात्राः - गुरुवर्य, दीपावलीमहोत्सवस्य विषयं विस्तरेण ज्ञात्वा वयं सर्वे प्रमुदिताः । इतः परं वयमपि सर्वेषां पर्वणां वैशिष्ट्यं ज्ञात्वैव समाचराम। धन्यवादाः ।

आचार्यः - सर्वेभ्यः शुभं भूयात् ।

*****

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. सर्वेभ्यः अतिसन्तोषदायकः उत्सवः कः?

२. दीपावलिपर्वणः तृतीयदिनं किमिति ख्यातम् ?

३. कदा धनलक्ष्मीं पूजयन्ति?

४. सर्वत्र लक्षदीपोत्सवं कदा आचरन्ति?

५. बलिमहाराजः केन पाताललोकं प्रवेशितः ?

२. ''आम् ''अथवा ''न'' इति लिखत ।

१. द्वापरयुगे कृष्णः आसीत् ।

२. दीपावली पूर्णिमायां तिथौ भवति ।

३. त्रेतायुगे श्रीरामः आसीत् ।

४. दीपावलीदिने नूतनवर्षारम्भः भवति ।

३. वाक्यदोषं परिहरत ।

१. अस्य दिने मम जन्मोत्सवः भवति ।

२. भगवान् श्रीकृष्णेन नरकासुरः हतः ।

३. वर्षे बहवः पर्वाणि जनाः आचरन्ति ।

४. सर्वेपि उपविशति ।

४. लिङ्ग-विभक्ति-वचनानि लिखत ।

१. प्रतिपदि, २. पर्वाणि, ३. भगवता, ४. मातरम् ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

५. वाक्ये योजयत ।

१. एतानि २. अस्माकम् ३. किल ४. उत्सवः

६. पर्यायपदानि लिखत ।

१. आचार्यः, २. छात्रः, ३. गृहम्, ४. श्रीकृष्णः

७. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

१. प्रजापीडकः २. समुद्रमथनम् ३. दीपावलिः ४. बलिपूजा

८. दशवाक्यैः संस्कृतभाषया, कन्नडभाषया आङ्ग्लभाषया वा उत्तरं लिखत ।

१. कार्त्तिकमासस्य शुक्लप्रतिपदि सर्वे जनाः किमर्थं बलिं पूजयन्ति ?

२. दीपावलिमहोत्सवस्य वैशिष्ट्यं विशदयत।

******

अवधेयांशः

दीपाग्निशुद्धाश्च भवन्तु लोकाः चित्तेन वाचापि च कर्मणापि ।
शुद्धं प्रबुद्धं समुपैति लक्ष्मीः दीपावली साधयते समृद्धीः ।।
दीपावली दीपितसर्वलोका देदीप्यमाना हृदये जनानाम् ।
स्नेहं परेषां हितसाधनं च संवर्धयन्ती शुभमातनोतु ।।
शुभं करोतु कल्याणम् आरोग्यं धनसम्पदः ।
शत्रुबुद्धिविनाशाय दीपज्योतिः नमोऽस्तु ते ।।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

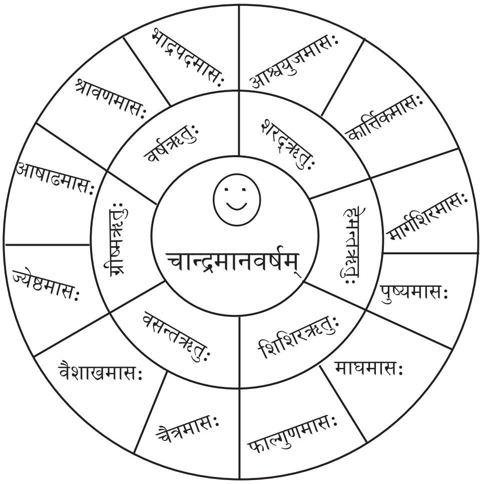

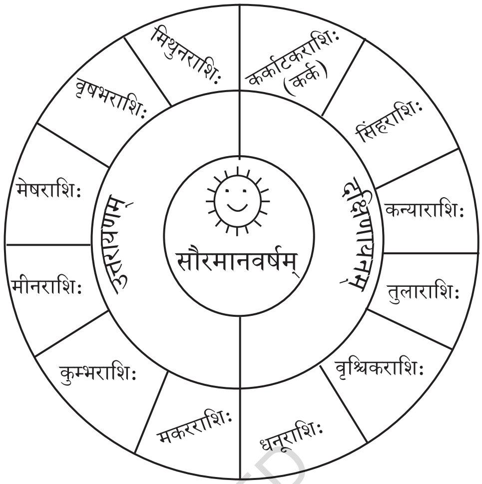

तिथयः १५ - प्रतिपत्, द्वितीया, तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी, षष्ठी, सप्तमी, अष्टमी, नवमी, दशमी, एकादशी, द्वादशी, त्रयोदशी, चतुर्दशी, पूर्णिमा / अमावास्या ।।

वासराः ७ - भानुः, इन्दुः, कुजः, सौम्यः, बृहस्पतिः, भार्गवः, मन्दः ।।

नक्षत्राणि २७ - अश्विनी, भरणी , कृत्तिका, रोहिणी, मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसु, तिष्या, आश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुणी, उत्तरा, हस्ता, चित्ता, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूला, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, श्रवणा, धनिष्ठा, शतभिषा, पूर्वाभाद्रा, उत्तराभाद्रा, रेवती ।।

योगाः २७ - विष्कम्भः, प्रीतिः,आयुष्मान्, सौभाग्यम्, शोभनः, अतिगण्डः, सुकर्मा, धृतिः, शूलः, गण्डः, वृद्धिः , ध्रुवः, व्याघातः, हर्षणम्, वज्रः, सिद्धिः, व्यतीपात्, वरीयान्, परिघः, शिवः, सिद्धः, साध्यः, शुभः, शुक्लः, ब्रह्मा, ऐन्द्रः, वैधृतिः ।।

करणानि ११ - बवः, बालवः, कौलवः, तैतिलः, गरिजा, वणिजा, भद्रा, शकुनिः, चतुष्पात्, नागवान्, किंस्तुघ्नः ।।

*****

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

द्वितीयः पाठः

समासः

A1H5J2

- पदानां संक्षेपः समासः । अर्थमनुसृत्य पदद्वयस्य अनेकेषां पदानां वा संक्षेपेण कथनं समासः भवति । समस्तस्य पदस्य विवरणं येन वाक्येन उच्यते तद्वाक्यं विग्रहवाक्यम् ।
- समासे प्रधानतया चत्वारो भेदाः सन्ति ।

१. तत्पुरुषसमासः । - उत्तरपदार्थप्रधानः ।
२. अव्ययीभावसमासः । - पूर्वपदार्थप्रधानः ।
३ द्वन्द्वसमासः । - उभयपदार्थप्रधानः ।
४. बहुव्रीहिसमासः । - अन्यपदार्थप्रधानः ।

१. तत्पुरुषसमास

अस्मिन् समासे प्रायः उत्तरपदस्य अर्थः प्रधानः भवति यथा - राजपुत्रः इति समस्तपदे पुत्रः इत्यस्य अर्थः मुख्यः ।

उदा - राजपुत्रम् आनयतु । अत्र आनयनक्रियायाम् उत्तरपदार्थस्य पुत्रस्यैव अन्वयः, न तु राज्ञः। तत्पुरुषे सप्त भेदाः सन्ति । यथा

	नाम	विग्रहः	समासः
१.	प्रथमातत्पुरुषः	अर्धं ग्रामस्य	अर्धग्रामः
२.	द्वितीयातत्पुरुषः	गृहं गतः	गृहगतः
३.	तृतीयातत्पुरुषः	नखैः भिन्नः	नखभिन्नः
४.	चतुर्थीतत्पुरुषः	गवे हितम्	गोहितम्
५.	पञ्चमीतत्पुरुषः	चोरात् भयम्	चोरभयम्
६.	षष्ठीतत्पुरुषः	वृक्षस्य मूलम्	वृक्षमूलम्
७.	सप्तमीतत्पुरुषः	कार्ये कुशलः	कार्यकुशलः

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

(तत्पुरुषसमासे विग्रहवाक्ये पूर्वपदानि विभिन्नविभक्त्यन्तानि भवन्ति)

१. नञ्समासः

नञ्समासः तत्पुरुषस्यैव कश्चित् भेदः । यथा -

	नाम	विग्रहः	समासः
१.	नञ्समासः	न धर्मः	अधर्मः
		न इच्छा	अनिच्छा
		न सन्देहः	असन्देहः
		न अश्वः	अनश्वः

सू - १. नञ्समासे नकारस्य (न्) लोपः।

२. नञ्समासे उत्तरपदं यदि स्वरादि भवति भवति तर्हि अकारात् परः नकारः (न्) श्रूयते ।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

२. द्विगुसमासः

- (सूत्रम् १) संख्यापूर्वो द्विगुः । २) द्विगुरेकवचनम्।)

द्विगुसमासः तत्पुरुषसमासस्य भेदः अस्ति । अत एव संख्यातत्पुरुषः इति एतस्य नामान्तरम् । अस्मिन् समासे पूर्वपदं संख्यावाचकं भवति ।

सामान्यतः अयं समासः नपुंसकप्रथमैकवचनरूपे भवति । क्वचित् ई कारान्तोऽपि भवति ।

उदाहरणं यथा

नाम	**विग्रहवाक्यम्**	**समासः**
समाहारद्विगुः।	त्रयाणां भुवनानां समाहारः	त्रिभुवनम् ।
	पञ्चानां तन्त्राणां समाहारः	पञ्चतन्त्रम् ।
	नवानां रात्रीणां समाहारः	नवरात्रम् ।

	पञ्चानां पात्राणां समाहरः	पञ्चपात्रम् ।
	अष्टानाम् अध्यायानां समाहारः	अष्टाध्यायी ।
	पञ्चानां वटानां समाहारः	पञ्चवटी ।
	सप्तानां पदानां समाहारः	सप्तपदी ।

३. **कर्मधारयसमासः** - (सूत्रम् - तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः।)

कर्मधारयसमासोऽपि तत्पुरुषस्य प्रभेदः एव । अस्मिन् समासे विग्रहवाक्ये पूर्वोत्तरपदद्वयमपि प्रथमाविभक्तौ भवति ।

- कर्मधारयसमासे कानिचन उदाहरणानि पश्यामः ।

नाम	**विग्रहवाक्यम्**	**समासः**
१) विशेषणपूर्वपदकर्मधारयः।	नीलं च तत् उत्पलं च कृष्णश्च असौ सर्पश्च श्वेतं च तत् वस्त्रं च	निलोत्पलम् । कृष्णसर्पः । श्वेतवस्त्रम् ।
२) विशेषणोभयपदकर्मधारयः।	शीतं च तत् उष्णं च शुक्लश्च असौ कृष्णश्च शान्तश्च असौ अनुकूलश्च	शीतोष्णम् । शुक्लकृष्णः । शान्तानुकूलः ।
३) उपमानपूर्वपदकर्मधारयः।	मेघः इव श्यामः फेनम् इव धवलः छाया इव चपला	मेघश्यामः । फेनधवलः । छायाचपला ।
४) उपमानोत्तरपदकर्मधारयः ।	नरः सिंहः इव पुरुषः ऋषभः इव नरः शार्दूलः इव	नरसिंहः । पुरुषर्षभः । नरशार्दूलः ।

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

५) सम्भावनापूर्वपदकर्मधारयः।	गङ्गा इति नदी कैलासः इति पर्वतः आम्रः इति वृक्षः	गङ्गानदी । कैलासपर्वतः । आम्रवृक्षः ।
६) अवधारणपूर्वपदकर्मधारयः।	विद्या एव धनम् दुःखम् एव अग्निः मुखम् एव चन्द्रः	विद्याधनम् । दुःखाग्निः । मुखचन्द्रः ।

अभ्यासः

१. एतेषां विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

१. त्रिभुवनम् २. अष्टाध्यायी ३. कृष्णसर्पः

४. नरसिंहः ५. गङ्गानदी

२. एतेषां समस्तपदं विलिख्य समासनाम लिखत ।

१. नीलं च तत् उत्पलं च

२. कैलास इति पर्वतः

३. मेघः इव श्यामः

३. रिक्तस्थानं पूरयत ।

१. उत्तरपदार्थप्रधानः .... समासः।

२. पूर्वपदार्थप्रधानः .... समासः ।

३. अन्यपदार्थप्रधानः .... समासः ।

४. संख्यापूर्वः .... समासः ।

५. उभयपदार्थप्रधानः ....   समासः ।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अवधेयांशः

नीलः मेघः = नीलमेघः, नीलश्चासौ मेघश्च = नीलमेघः इति उभयथापि विग्रहः प्रदर्श्यते ।

अन्यानि प्रसिद्धानि उदाहरणानि -

नास्ति किञ्चन यस्य सः - अकिञ्चनः अन्यत् जन्म - जन्मान्तरम्,

वैयाकरणः खसूचिः - वैयाकरणखसूचिः

देवपूजकः ब्राह्मणः - देवब्राह्मणः

द्वन्द्वसमासे सर्वत्रापि समाहारद्वन्द्वसमासः भवितुम् अर्हतुम् अर्हति । किन्तु प्राण्यङ्ग सेनाङ्गादिषु नित्य एव ।

प्रायः प्रत्ययमादत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

क्रियाकलापः

१. समस्तपदं लिखत ।

१. नरः शार्दूलः इव
२. राज्ञः सभा
३. विद्या एव धनम्
४. कुक्कुटश्च मयूरी च
५. माता च पिता च

२. विग्रहवाक्यं विलिख्य समास नाम लिखत ।

१. रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः
२. पुत्रपौत्रम्
३. दुःखाग्निः
४. विशाखापत्तनम्

*****

तृतीयः पाठः

मार्गस्थो नावसीदति

(कण्ठपाठः करणीयः)

V6I8T3

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत
नरश्चरितमात्मनः ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं
किं नु सत्पुरुषैरिति ।। १ ।।

अनुगन्तुं सतां वर्त्म
कृत्स्नं यदि न शक्यते ।
स्वल्पमप्यनुगन्तव्यम्
मार्गस्थो नावसीदति ।। २ ।।

हर्षस्थानसहस्राणि
भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढम्
आविशन्ति न पण्डितम् ।। ३ ।।

नाभिषेको न संस्कारः
सिंहस्य क्रियते वने ।
विक्रमार्जितसत्त्वस्य
स्वयमेव मृगेन्द्रता ।। ४ ।।

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

दानेन पाणिर्नतु कङ्कणेन
स्नानेन शुध्दिर्नतु चन्दनेन ।
मानेन तृप्तिर्नतु भोजनेन
ज्ञानेन मुक्तिर्न तु पूजनेन ।। ५ ।।

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिद्ध्यति कोऽत्र दोषः ।।६।।

रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयताम्
अम्भोदा बहवो हि सन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः ।
केचिद् वृष्टिभिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद् वृथा
यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतः मा ब्रूहि दीनं वचः ।। ७ ।।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अन्वयार्थः

१. नरः= मानवः, प्रत्यहम् = प्रतिदिनम्, मे = मम कार्यम् (मम समस्तव्यवहारः), किं पशुभिः तुल्यम् = पशुसदृशम् अस्ति? (मृगैः समानम्) अथवा, किं सत्पुरुषैः इति = सज्जनैः सदृशं वर्तते? इति, आत्मनः चरितम् = स्वकीय- चरितम् (जीवननिर्वहणम्) प्रत्यवेक्षेत = पर्यालोचयेत् । (विमर्शं कुर्यात्)

२. यदि सतां वर्त्म = यदि सज्जनानां मार्गम् (जीवनक्रमम्), कृत्स्नम् = समग्रम्, अनुगन्तुम् = अनुसर्तुम्, न शक्यते = न साध्यं चेत्, स्वल्पमपि = किञ्चिदपि, अनुगन्तव्यम् = अनुसरेत्, (किमर्थं चेत्) मार्गस्थः = मार्गे स्थितः (सन्मार्गप्रवर्तकः) न अवसीदति = न विनश्यति । (ध्येयं साधयति इत्यर्थः)

३. हर्षस्थानसहस्राणि = सन्तोषकरसहस्रसन्निवेशाः, च, भयस्थानशतानि = भयस्य शतसन्निवेशाः, दिवसे दिवसे =प्रतिदिनम्, मूढम् आविशन्ति = मूर्खाणां सम्भवन्ति । न पण्डितम् = (किन्तु) ज्ञानिनां न सम्भवन्ति । ज्ञानिनः स्थितप्रज्ञाः भूत्वा निर्लिप्ताः भवन्ति । सुखेन जीवन्ति च इति भावार्थः ।

४ सिंहस्य = वनराजस्य, वने=अरण्ये, अभिषेकः संस्कारः= पट्टाभिषेकादि संस्कारः, न क्रियते= न कुर्वन्ति । सः विक्रमार्जितसत्त्वस्य= स्वस्य पराक्रमस्य कारणतः एव, स्वयमेव= स्वतः एव मृगेन्द्रता= मृगराजस्य पदं प्राप्नोति।

५. पाणिः= करः, दानेन=दानक्रियया विभूषितः भवति । तु= परन्तु, कङ्कणेन= वलयादिभिः आभरणैः, न= विभूषितः न भवति । शुध्दिः स्नानेन= शरीरस्य शुचिः स्नानादिना भवति । तु= परन्तु, लेपनेन= चन्दनादि लेपनेन, न= न भवति । तृप्तिः= सन्तोषः, मानेन=आदरेण भवति । तु= परन्तु,भोजनेन= आहारादि सत्कारेण, न= न भवति । मुक्तिः= मोक्षः, ज्ञानेन=विद्यया प्राप्यते । तु= परन्तु,पूजनेन=डम्भाचरणेन, न=न प्राप्यते ।

६ उद्योगिनं पुरुषसिंहं लक्ष्मीः उपैति = कार्यतत्परं सिंहवत् साहसिनं पुरुषं प्रति सम्पत् स्वयम् आगच्छति । दैवेन देयम् = देवः अनुगृह्णाति, इति, कापुरुषाः = कुजनाः, वदन्ति = कथयन्ति, अतः दैवं निहत्य = अदृष्टे विश्वासम् परित्यज्य, आत्मशक्त्या = आत्मस्फूर्त्या, पौरुषं कुरु=पुरुषप्रयत्नं कुरु । यत्ने कृते = प्रयत्ने कृते सति, यदि न सिद्ध्यति = इष्टकार्यस्य सिद्धिः न भवति चेत्, अत्र कः दोषः = अत्र कोऽपि दोषः नास्ति । (कर्तव्यप्रज्ञया तृप्तिः भवति)सस

७. रे रे मित्र = भोः वयस्य ! चातक = चक्रवाकपक्षिन् ! सावधानमनसा = एकाग्रचित्तेन, क्षणं श्रूयताम् = एकं क्षणं शृणु । गगने = आकाशे, अम्भोदाः= मेघाः, बहवःसन्ति = बहवः वर्तन्ते, सर्वे अपि न एतादृशाः

NOT TO BE REPUBLISHED ©KTBS

= किन्तु सर्वे मेघाः अपि एकप्रकाराः न भवन्ति । केचित् वृष्टिभिः = केचन मेघाः जलैः, धरणीम् = भूमिम्, आर्द्रयन्ति = सिञ्चन्ति, केचित् = केचन मेघाः, वृथा = व्यर्थम्, गर्जन्ति = नदन्ति, अतः यं यं पश्यसि = यं यं मेघं पश्यसि, तस्य तस्य पुरतः = तस्य तस्य मेघस्य पुरतः दीनं वचः = दीनवचनानि, मा ब्रूहि = मा वद । (अतः स्वाभिमानी भव इत्यर्थः)

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. कस्य वने संस्कारः न क्रियते ?

२. नरः प्रत्यहं किं प्रत्यवेक्षेत ?

३. पाणिः केन शोभते ?

४. लक्ष्मीः कम् उपैति ?

५. मुक्तिः कथं प्राप्यते ?

२. सन्धिं कृत्वा नाम लिखत ।

१. प्रत्यवेक्षेत　　२. नैतादृशाः

३. नावसीदति　　४. विक्रमार्जितः

३. विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत ।

१. पुरुषसिंहः　　२. पशुतुल्यम्

३. आत्मशक्त्या　　४. मृगेन्द्रः

४. पर्यायपदानि लिखत ।

१. नरः　　२. वर्त्म　　३. करः

४. मूर्खः　　५. मित्रम्　　६. गगनम्

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

५. दशवाक्यैः संस्कृतभाषया,आङ्ग्लभाषया, कन्नडभाषया वा उत्तरं लिखता।

१. सुभाषितकारः चातकं संबोध्य किं वदति, तस्य सन्देशः कः?

क्रियाकलापः

- **वर्णक्रमं विचिन्त्य पदं रचयत ।**

१.	नी	न	स्कृ	न्दि	सं	त		
२.	धा	व	न	सा	सा	म	न	
३.	पु	ति	मु	रु	सिं	ष	पै	ह
४.	न	मः	ज्ञा	प	स्यो	श		
५.	क्र	र्जि	त्व	वि	स	स्य	त	मा
६.	र	र	श्मी	वा	नी	पु	का	सि

१ ____________________

२ ____________________

३ ____________________

४ ____________________

५ ____________________

६ ____________________

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयत ।

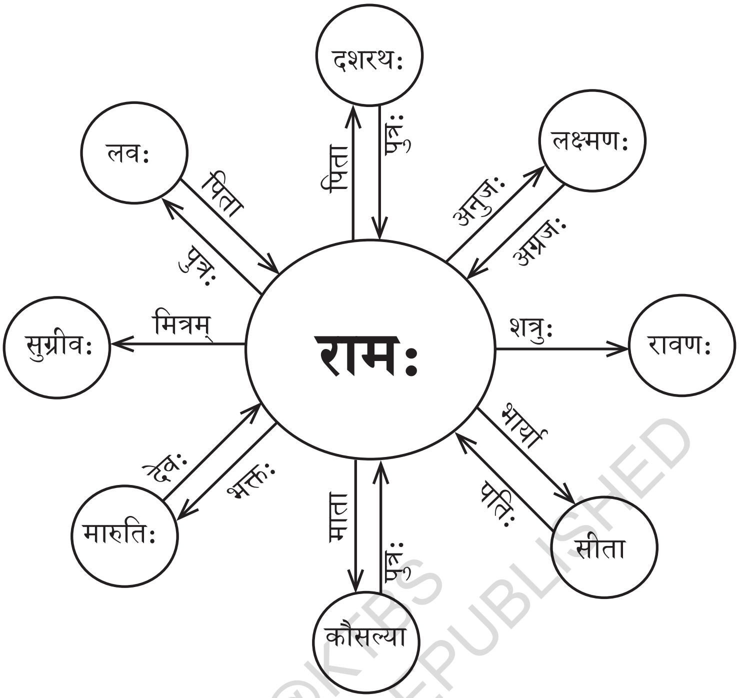

यथा - १. रामस्य अनुजः लक्ष्मणः ।

____

____

____

____

____

____

____

____

____

____

*****

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

चतुर्थः पाठः

पत्रलेखनम्

- **पितरं प्रति पत्रम् ।**

।।श्रीः।।

क्षेमम् कार्कलम्

०२-६-२०१९

पूज्यपितृचरणानां सन्निधौ प्रणामाः ।

अहम् अत्र कुशली/कुशलिनी अस्मि । भवन्तः सर्वेऽपि तत्र कुशलिनः इति मन्ये ।

अहं सम्यक् पठन् / पठन्ती अस्मि । आगामिनि मासे हम्पे,

बिजापुरम् इत्यादिक्षेत्रसन्दर्शनार्थं मम मित्राणि गमिष्यन्ति । अहम् अपि गन्तुम् इच्छामि । एतदर्थं कृपया एकसहस्ररूप्यकाणि प्रेषयन्तु इति सविनयं प्रार्थयामि। प्रवासात् आगमनानन्तरं पत्रं लेखिष्यामि ।

पत्रम् लिखन्तु ।

इति भवदीयः/या पुत्रः/पुत्री

सुकेशः/सुनीता

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

पत्रसङ्केतः

सकाशात्,

____

____

____

सविधे,

____

____

____

- **मित्रं प्रति पत्रम् ।**

।।श्री:।।

क्षेमम्

मैसूरु

१०-११-२०१९

प्रियमित्र ! नमस्ते ।

अत्राहं कुशली/कुशलिनी । त्वमपि कुशली / कुशलिनीति भावयामि ।

अस्माकं शालाया: वार्षिकोत्सव: २०-११-२०१९ दिने प्रचलिष्यति । तदा सांस्कृतिककार्यक्रमा: भविष्यन्ति । तस्मिन् कार्यक्रमे अहमपि भागं वहामि । भवान् / भवती अपि कार्यक्रमार्थम् अवश्यम् आगच्छतु । अन्य: विशेष: नास्ति । पत्रं लिखतु।

इति भवदीय:/या प्रियसख:/सखी

परमेश: / पवित्रा

पत्रसङ्केत:

सकाशात्,

____

____

____

सविधे,

____

____

____

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

- **नगरपालिकां प्रति पत्रम् ।**

सकाशात्,

श्री बि.रायण्णः,

भासमार्गः,

श्रीनिवासपुरम्,

हासनम् ।

सविधे,

प्रबन्धप्रमुखः,

नगरपालिका कार्यालयः,

मुख्यमार्गः,

हासनम् ।

मान्याः,

विषयः - स्वच्छतापालनार्थं निवेदनम् ।

सप्ताहद्वयतः अत्र कुजलकुल्यातः बहिः जलं निस्सरति । तेनायं प्रदेशः दुर्गन्धेन व्याप्तः । मार्गेषु जलप्रवाहकारणात् जनानां गमनागमनमपि कष्टकरं सञ्जातम् ।

अतः शीघ्रं समुचितां व्यवस्थां कुर्वन्तु इति सविनयं प्रार्थयामि ।

धन्यवादेन सह,

दिनाङ्कः ०५-१-२०१७ भवदीयः

स्थलम् - हासनम् बि.रायण्णः

अभ्यासः

१. दिनद्वयं विरामं सम्प्रार्थ्य मुख्योपाध्यायं प्रति विरामपत्रं लिखत

२. पुस्तकप्रेषणाय आवेदनपत्रं लिखत ।

*****

NOT TO BE REPUBLISHED ©KTBS

पञ्चमः पाठः

सिद्धिक्षेत्रम्

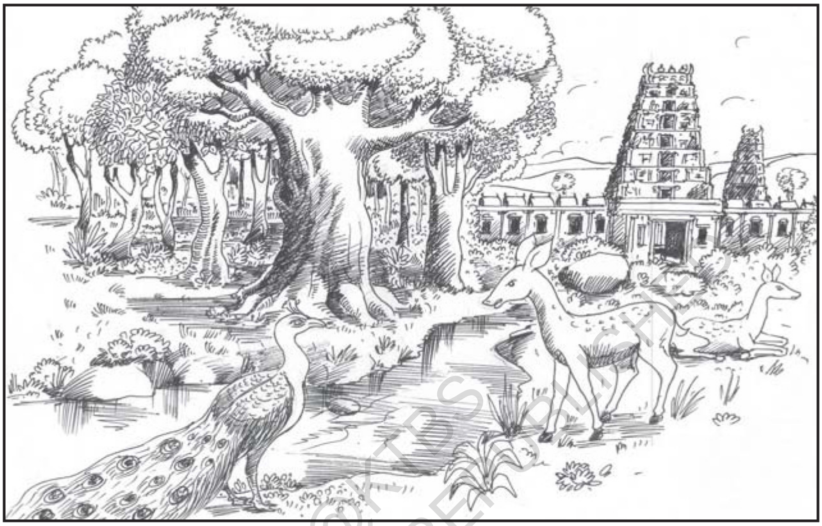

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

भारतदेशस्य उत्तरभागे स्थितं भूभागं 'आर्यावर्तः' इति कथयन्ति । तस्मिन् भूभागे काशी, अयोध्या, मथुरा, बदरी, केदारादीनि च पुण्यक्षेत्राणि विराजन्ते। दक्षिणभारते अस्माकं कर्णाटकराज्ये अपि गोकर्णः, उडुपि, शृङ्गेरी, धर्मस्थलं, बसवकल्याणादीनि पवित्रस्थानानि विराजन्ते । एतादृशपुण्यक्षेत्रेषु 'आदिचुञ्चनगिरिः' अपि प्राचीनं तथा सिद्धिक्षेत्रमिति प्रथितमस्ति ।

प्राचीनपवित्रक्षेत्रमिदं कर्णाटकराज्ये मण्ड्यमण्डले नागमङ्गलपत्तनस्य समीपे विराजते । उन्नतगिरियुक्तं क्षेत्रमिदं चन्दनादिवृक्षविशेषैः परिवृते परिसरे विराजते । अत्र वने मयूराः, हरिणाः, शशादयः प्राणिपक्षिणः इतस्ततः सदा अटन्तः प्राचीनऋष्याश्रमं स्मारयन्ति । इदं परिगणय्य कर्णाटकसर्वकारेण सुन्दरचेतोहारि वनमिदं मयूरवनम् इति नाम्ना निर्देशितमस्ति । अत्र वनस्पतयः, सुगन्धपुष्पलताः, गगनचुम्बिवृक्षाः, शुकपिककपोतादयः पक्षिणश्च दृश्यन्ते । अतीव रमणीयेऽस्मिन्

प्रदेशे अनेके ऋषयः, साधकाश्च तपः कृत्वा सिद्धिं प्राप्तवन्तः । अत एव क्षेत्रमिदं ''सिद्धिक्षेत्रम्'' इति प्रसिद्धमस्ति ।

क्षेत्रमिदं पुराणप्रसिद्धमपि भवति । एकदा लयाधिकारी परशिवः सिद्धयोगिरूपधारी भूत्वा 'चुञ्चनकट्टे' इति प्रदेशम् आगतः दक्षिणगङ्गा इति प्रसिद्धे कावेरीतटे तपः प्रारभत । तदा लङ्काधीश्वरेण रावणेनापहृतां सीतां अन्विष्यन्तौ रामलक्ष्मणौ तत्रैवागतवन्तौ । तौ तम् अवलोक्य सः साक्षात् 'परशिवः' इति ज्ञात्वा शिवस्तुतिं अकुरुताम् । तयोः स्तुत्या सन्तुष्टः परशिवः 'युवयोःइष्टार्थसिद्धिः भवतु' इत्यनुगृह्य तपः तप्तुं चुञ्चनगिरिक्षेत्रम् अगच्छत्। तस्य तपसः प्रभावेण इदं क्षेत्रं शैवक्षेत्रमिति प्रसिद्धम् अभवत्।

अस्य क्षेत्रस्य विषये कथामेकां कथयन्ति जनपदाः । यदा परशिवः चुञ्चनगिरिमागत्य अरण्ये ध्यानमग्नोऽभवत् तदा तत्र चुञ्चुः कञ्चश्चेति द्वावसुरौ निवसन्तौ आस्ताम्। एतयोः असुरयोः हिंसामसहमानाः शिष्टजनाः ऋषिगणाश्च परमेश्वरं भक्त्या प्रार्थितवन्तः । तदा स सिद्धयोगी स्वस्य दैवीशक्त्या तौ असुरौ जघान। एवमादौ चुञ्चासुरस्य निवासात् क्षेत्रमिदं 'आदिचुञ्चनगिरिः' इति प्रथितमभवत् ।

अत्र अनेके देवालयाः शोभन्ते । तेषु गङ्गाधरेश्वरः कत्तलेसोमेश्वरः, मल्लेश्वरः, चन्द्रमौलीश्वरः, कालभैरवेश्वरः, मालाम्बिकादेवी इत्यादयः प्रमुखाः । अस्य क्षेत्रस्य प्रधानभूतो देवस्तु गङ्गाधरेश्वरः । मन्दिरमिदं शिलामयं भवति। अस्मिन् मन्दिरे अष्टात्रिंशत् शिलास्तम्भाः सन्ति । एकैकोऽपि शिल्पकलावैभवेन विराजते । प्रतिसंवत्सरमत्र रथोत्सवः वैभवेन प्रचलति । अस्मिन्नवसरे सहस्रशः भक्ताः सम्मिलन्ति ।

कालभैरवेश्वरदेवालयोऽपि अत्रैव विराजते । पुरातनमन्दिरमिदम् इतः पूर्वं जीर्णावस्थायामासीत् ।

NOT TO BE REPUBLISHED
@KTBS

श्रीबालगङ्गाधरनाथमहास्वामिनां परिश्रमेण बृहन्मन्दिरं निर्मितमस्ति। नूतनमन्दिरमिदं विशालं विश्वविख्यातञ्च । गर्भगृहे विराजमानो कालभैरवेश्वरविग्रहस्तु मनोहरः भवति ।

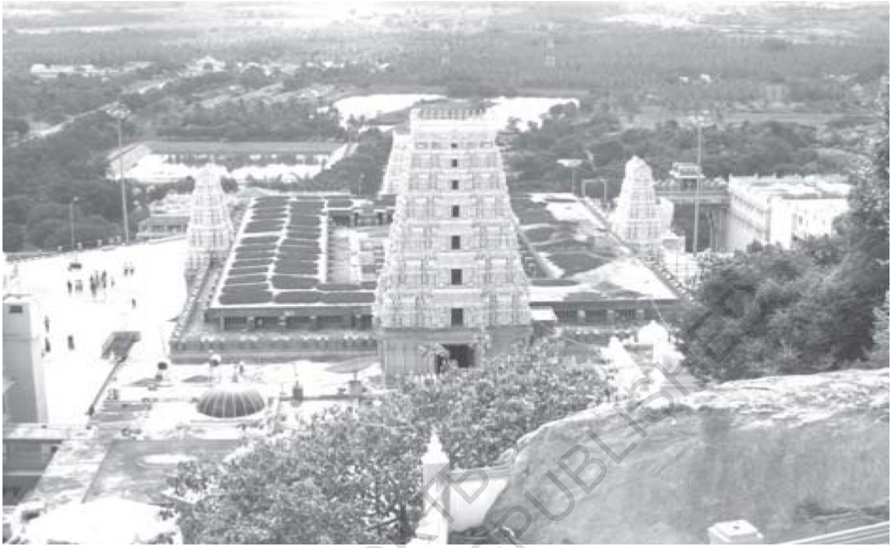

प्रतिदिनं सहस्राधिकाः भक्ताः अत्रागत्य इष्टार्थफलप्राप्त्यर्थं प्रार्थयन्ति । अत्र आगतानां भक्तानां सर्वेषां सदा भोजनव्यवस्था भवति ।

कालभैरवेश्वरस्य दक्षिणे पार्श्वे मालविकादेव्याः मूर्तिः अस्ति । ग्रामीणजनाः इमां देवीं 'मालम्मा' इति नाम्ना सम्बोधयन्ति । अस्य क्षेत्रस्य मठस्य शिक्षणसंस्थाः अपि कर्णाटकराज्ये अनेकग्रामेषु नगरेषु च विद्यन्ते । तेषु बेल्लूरु इति स्थले स्थितः वैद्यकीयमहाविद्यालयः, बेंगलूरु, चिक्कमगलूरु, चिक्कबल्लापुर इति नगरेषु स्थिताः तान्त्रिकमहाविद्यालयाः च प्रसिद्धाः सन्ति । एतान् अतिरिच्य ग्रामीणप्रदेशेष्वपि विविधविद्यासंस्थाः वर्तन्ते ।

संस्कृतस्य प्रसारार्थं प्रचारार्थं च श्रीमठद्वारा समीचीनतया कार्यं प्रचलति। अत्र श्री कालभैरवेश्वरसंस्कृतवेद-आगममहाविद्यालयः, हासने नगरे श्रीआदिचुञ्चनगिरिसंस्कृतमहाविद्यालयश्च अस्ति । एवं संस्कृतसंरक्षणपोषणार्थं एतेषां स्वामिनां योगदानम् अद्वितीयमस्ति ।

NOT TO BE REPUBLISHED

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. लयाधिकारी कः?

२. आदिचुञ्चनगिरि क्षेत्रस्य प्रधानभूतः देवः कः?

३. आदिचुञ्चनगिरिवने कौ असुरौ आस्ताम्?

४. आदिचुञ्चनगिरिः कुत्रास्ति?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

१. क्षेत्रमिदं ________________ इति प्रसिद्धमस्ति।

२. ________________ नदी दक्षिणगङ्गा इति प्रसिद्धा ।

३. भारतदेशस्य उत्तरभागे स्थितं भागं ____________ इति कथयन्ति ।

४. कालभैरवेश्वरस्य दक्षिणे पार्श्वे ________________ मूर्तिः अस्ति ।

३. अन्यलिङ्गपदं लिखत ।

१. अस्य २. अयम् ३. रमणीयः ४. सः

४. सन्धिं कृत्वा सन्धिनाम लिखत ।

१. अत्र + एव २. रमणीये + अस्मिन्

३. को + अपि ४. इति + आदिदेश

५. पुरुषत्रये लिखत ।

१. अस्ति २. अभवत् ३. गच्छतु

NOT TO BE REPUBLISHED © KTBS

६. **संयोजय लिखत ।**

	अ	आ
	अ	आ
१.	मालविकादेवी	वृक्षः
२.	हासन नगरे	परशिवः
३.	लयाधिकारी	आदिचुञ्चनगिरिमहाविद्यालयः
४.	शाल्मली	मालम्मा

७. **इतरवचनरूपाणि लिखत ।**

१. तपः ____________ ____________

२. तस्मिन् ____________ ____________

३. ____________ ____________ अभवन्

४. ____________ शोभेते ____________

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

८. **लघूत्तरं लिखत ।**

१. पुराणरीत्या आदिचुञ्चनगिरेः का कथा भवति ।

९. **दशवाक्यैः संस्कृत, कन्नड वा आङ्ग्लभाषायां उत्तरं लिखत ।**

आदिचुञ्चनगिरिः इति नाम कथं प्रथितम् अभवत्?

*****

क्रियाकलापः

एकदा राजकुमारः सिद्धार्थः विहारार्थम् उपवनम्__________ (गम् + क्त)। सहसा रोदनध्वनिं__________(श्रु+क्त्वा) सः इतस्ततः अपश्यत् । बाणेन विद्धः एकः हंसः भूमौ __________ (पत् + क्त) आसीत् । एतत् __________ (दृश् + क्त्वा) सिद्धार्थस्य चित्तं करुणया व्याकुलं जातम्। सः__________ (धाव् + क्त्वा) हंसस्य शरीरात् बाणं निष्कास्य तम् अङ्के अधारयत् । अत्रान्तरे देवदत्तः__________(धाव् + शतृ) तत्र प्राप्तः । सिद्धार्थस्य हस्ते हंसं__________ (दृश् + क्त्वा) सः उच्चैः अवदत् - सिद्धार्थ! एषः मम हंसः मया बाणेन__________(नि+पात्+क्त), अतः मह्यं देहि । सिद्धार्थः दृढतया अवदत् - अहं न दास्यामि । अहं अस्य रक्षकः अस्मि । तदा तौ विवादं__________ (कृ+शतृ) राजसभां गतौ । राजा सर्वं वृतान्तम्__________(वि+ज्ञा+ल्यप्) आदिशत् - यस्य पार्श्वे हंसः आगमिष्यति तस्यैव भविष्यति। हंसः सिद्धार्थस्य समीपं__________(गम्+क्तवतु) सत्यमिदम् । भक्षकात् रक्षकः श्रेयान् ।

****

अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ।
पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ।।

*****

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

S7D1M4

षष्ठः पाठः

कारकाणि विशेषव्याकरणांशाश्च

यत् क्रियान्वयि तत् कारकम् । अन्वयो नाम सम्बन्धः । यत् क्रियया सह सम्बन्धं (अन्वयं) प्राप्नोति तत् कारकम् इति फलितार्थः ।

रामः पठति - अत्र पठनक्रियया सह रामस्य अन्वयः अस्ति । अतः रामः कारकम् । दण्डेन ताडयति - अत्रापि ताडनक्रियया सह दण्डस्य अन्वयो भवति । अतः दण्डेन कारकं भवति । एतच्च कारकं षड्विधं भवति । यथा -

कर्ता कर्म च करणं सम्प्रदानं तथैव च ।
अपादानमधिकरणमित्याहुः कारकाणि षट् ।। इति ।।

कारकमनुसृत्य विभक्तिः प्रवर्तते । सा कारकविभक्तिः इत्युच्यते ।

कारकाणि	विभक्तिः	उदाहरणानि
१. कर्तृकारकम्	प्रथमा विभक्तिः (कर्तरि प्रयोगे) तृतीया विभक्तिः (कर्मणि प्रयोगे भावेप्रयोगे च)	रामः पठति । रामेण पठ्यते । बालिकया हस्यते ।
२. कर्मकारकम्	द्वितीयाविभक्तिः (कर्तरि प्रयोगे) प्रथमाविभक्तिः(कर्मणि प्रयोगे)	बालः पाठं लिखति । बालेन पाठः लिख्यते ।
३. करणकारकम्	तृतीयाविभक्तिः	रामः बाणेन रावणं हन्ति । मनुष्यः नेत्राभ्यां पश्यति ।
४. सम्प्रदानकारकम्	चतुर्थीविभक्तिः	राजा विप्राय गां ददाति । मेनका भिक्षुकाय धनं यच्छति।
५. अपादानकारकम्	पञ्चमीविभक्तिः	वृक्षात् पर्णं पतति । जनकः नगरात् आगच्छति ।
६. अधिकरणकारकम्	सप्तमीविभक्तिः	कूपे जलम् अस्ति । मुखे दन्ताः सन्ति ।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

इदमवधेयम् :-

दशरथस्य पुत्रः गच्छति। बालकस्य गृहे धेनुः अस्ति । वनस्य समीपं देवालयः अस्ति । एतेषु वाक्येषु षष्ठीविभक्तिः श्रूयते । किन्तु तस्याः क्रियया सह अन्वयो नास्ति। अतः कारकं न भवति । एषैव शेषषष्ठी अथवा सम्बन्धसामान्ये षष्ठी इति उच्यते ।

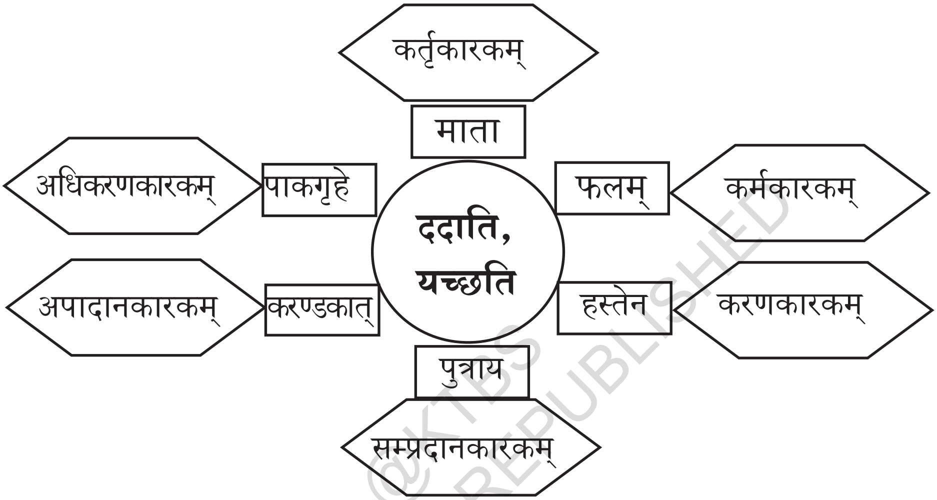

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

विशेषव्याकरणांशाः

विभक्तीनां प्रवृत्तौ कारकत्वमेव निमित्तं न । कासाञ्चनविभक्तीनां प्रवृत्तौ उपपदमपि निमित्तं भवति । एताः विभक्तयः एव उपपदविभक्तयः इत्युच्यन्ते । तस्मात् विभक्तिः द्विविधा कारकविभक्तिः उपपदविभक्तिरिति।

१. **अभितः, परितः, उभयतः, प्रति इत्यादीनाम् अव्ययानां योगे तत्सम्बद्धं पदं द्वितीयाविभक्त्यन्तं भवति ।**

यथा- कृष्णम् अभितः गोपिकाः नृत्यन्ति ।
शालां परितः मार्गाः सन्ति ।
नगरेषु मार्गम् उभयतः आपणाः भवन्ति ।
अर्चना विद्यालयं प्रति गच्छति ।

२. **सह, साकम्, समम्, सार्धम्, अलम् एतेषां योगे तत्सम्बद्धं पदं तृतीयाविभक्त्यन्तं भवति । अलम् इत्यस्य अत्र क्रियानिषेधार्थः भवति**

यथा - रामेण सह/साकम्/समम्/ सार्धम् सीता वनम् अगच्छत् ।
अलं भोजनेन । अलं विवादेन ।

३. **नमः, स्वस्ति, स्वाहा- इत्यादीनां योगे तत्सम्बद्धं पदं चतुर्थीविभक्त्यन्तं भवति।**

यथा - गणेशाय नमः ।
पुत्राय स्वस्ति ।
इन्द्राय स्वाहा ।

४. **प्राक्, बहिः,आरभ्य - इत्यादीनां योगे तत्सम्बद्धं पदं पञ्चमीविभक्त्यन्तं भवति।**

यथा - गौतमी शालागमनात् प्राक् देवं वन्दते ।
देवालयात् बहिः सरोवरः अस्ति ।
प्रातःकालात् आरभ्य उपवासम् आचरति ।

५. **विना इत्यव्यययोगे तत्सम्बद्धं पदं द्वितीयाविभक्त्यन्तं तृतीयाविभक्त्यन्तं पञ्चमीविभत्यन्तं वा भवति ।**

यथा - वायुं/ वायुना / वायोः विना मानवः न जीवति ।
आरोग्यम् / आरोग्येण / आरोग्यात् विना सुखं नास्ति ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

अभ्यासः

१. **एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१. कारकं नाम किम्?

२. का विभक्तिः कारकं न भवति ।

३. विना इति अव्यययोगे काः विभक्तयः भवन्ति?

२. वाक्यदोषं परिहरत ।

१. भोजनस्य प्राक् हस्तपादौ प्रक्षालय ।
२. नगरस्य अभितः ग्रामाः सन्ति ।
३. मित्रं स्वस्ति ।
४. तक्रस्य विना भोजनं नास्ति ।

३. चतुर्थं पदं लिखत ।

१. सम्प्रदानम् -चतुर्थी :: आधिकरणम् ____________ ।
२. कर्मकारकम् - द्वितीया :: अपादानम् ____________ ।
३. नमः- चतुर्थीविभक्तिः :: सार्धम् ____________ ।

४. वाक्यं रचयत ।

१. परितः २. सह ३. बहिः ४. नमः

५. अत्र रेखाङ्कितपदस्य कारकाणि निर्दिशत ।

१. भीमः <u>बकासुरं</u> हन्ति ।
२. सीता <u>अशोकवने</u> आसीत् ।
३. <u>आकाशात्</u> वृष्टिः भवति ।
४. <u>सूर्याय</u> अर्घ्यं ददाति ।

NOT TO BE REPUBLISHED
©KTBS

६. लघूत्तरं लिखत ।

१. कति कारकाणि सन्ति? तानि कानि?

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातम्
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कोषगते द्विरेफे
हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ।।

*****

सप्तमः पाठः

अलङ्कारः

M4M3G4

शब्दार्थसहितौ काव्यम् इति प्रसिद्धः आलङ्कारिकः मम्मटः काव्यस्य लक्षणं प्रतिपादितवान् । काव्यस्य आत्मा रसः । काव्यस्य शरीरं शब्दार्थौ । शब्दार्थयोः सौन्दर्यं वर्धयितुं कविः अलङ्कारान् प्रयुङ्क्ते । अलङ्काराः काव्यशोभावर्धकाः । ते द्विविधाः - शब्दालङ्कारः अर्थालङ्कारश्चेति । काव्यसौन्दर्यवर्धकः शब्दविन्यासक्रमः शब्दालङ्कारः । काव्यसौन्दर्यवर्धकः अर्थवर्णनक्रमः अर्थालङ्कारः ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

शब्दालङ्कारः

१. अनुप्रासः

लक्षणम्: - एकस्यैव व्यञ्जनस्य अनेकावृत्तिः अनुप्रासः ।

यथा - अयिगिरिनन्दिनि नन्दितमेदिनि विश्वविनोदिनि नन्दनुते । अत्र 'द' कारस्य न कारस्य च अनेकावृत्तिः भवति । अतः अत्र अनुप्रासालङ्कारः।

यथा वा - दूरीकरोतु दुरितं गौरीचरणपङ्कजम् ।
अत्र र इत्यक्षरस्य अनेकावृत्तिः भवति ।

२. यमकः

लक्षणम् - एकस्यैव शब्दस्य अनेकावृत्तिः यमकः ।

यथा - शारदा शारदाम्बोजवदना वदनाम्बुजे ।
सर्वदा सर्वदास्माकं सन्निधिः सन्निधिं क्रियात् ।।

अत्र शारदा इति शब्दस्य, वदना इति शब्दस्य, सर्वदा इति शब्दस्य च अनेकावृत्तिः भवति । अतः अत्र यमकालङ्कारः ।

यथा वा - अगजानन पद्मार्कं गजाननमहर्निशम् ।
अनेकदन्तं भक्तानाम् एकदन्तमुपास्महे ।।

अर्थालङ्कारा:

१. उपमालङ्कार:

लक्षणम् - **उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयो: ।**

यत्र उपमेयोपमानयो: द्वयो: वस्तुनो: सादृश्यसौन्दर्यं वर्ण्यते तत्र उपमालङ्कार: भवति । उपमालङ्कारे उपमेय:, उपमानम्, साधारणधर्म:, उपमावाचकपदम् चेति चत्वार: अंशा: भवन्ति। वर्ण्यं वस्तु उपमेय:। येन सादृश्यं वर्ण्यते तत् उपमानम्। उपमेयोपमानयो: समानो धर्म: साधारणधर्म: । इव आदय: उपमावाचका: शब्दा: ।

यथा - **अम्भोरुहमिवाताम्रं मुग्धे करतलं तव**। अत्र उपमेयोपमानयो: मुग्धाकरतल-अम्भोरुहयो: सादृश्यं वर्णितम् । अत: अत्र उपमालङ्कार:। अत्र मुग्धाया: करतलम् उपमेय: । अम्भोरुह: उपमानम्। आताम्रत्वं (रक्तत्वम्) समानधर्म: । इव इति उपमा वाचकशब्द:।

यथा १. विद्वन् तव वाणी सुधेव मधुरा ।

२. रूपकालङ्कार:

लक्षणम् - **उपमेयोपमानयो: अभेद: रूपकम्** । यत्र उपमेयोपमानयो: अभेद: (एकत्वम्) वर्ण्यते, तत्र रूपकालङ्कार: भवति ।

यथा - मुखचन्द्रो विराजते ।

अत्र उपमेयोपमानयो: मुखचन्द्रयो: अभेद: वर्णित: । अत: अत्र रूपकालङ्कार: ।

यथा वा - विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ।

अत्र विद्या एव धनम् इति वर्णनेन उपमेयोपमानयो: विद्याधनयो: अभेद: वर्णित: । अत: अत्र रूपकालङ्कार: ।

*****

NOT TO BE REPUBLISHED ©KTBS

अभ्यासः

१. अलङ्कारं विवृणुत ।

१. श्रीरामः सागर इव गम्भीरः ।

२. मुखं कमलमिव सुन्दरम् ।

३. चरणारविन्दम् ।

४. विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ।

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

१. अलङ्काराः ______________ वर्धकाः ।

२. एकस्य व्यञ्जनस्य ______________ अनुप्रासः ।

३. वर्ण्यं वस्तु ______________ ।

४. येन सादृश्यं वर्ण्यते तत् ______________ ।

५. उपमानोपमेययोः ______________ रूपकम् ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

राज्याभिषेके मदविह्वलायाः
हस्ताच्च्युतो हेमघटो युवत्याः ।
सोपनमार्गेषु करोति शब्दं
टटं टटटं टटटं ट टंटः ।।

*****

अष्टमः पाठः

आत्मविडम्बनम्

J2L5R1

NOT TO BE REPUBLISHED

पीठिका

दक्षसुता दाक्षायणी दक्षयज्ञे देहत्यागं कृत्वा, अपरस्मिन् जन्मनि पर्वतराजस्य पुत्रीत्वेन जन्म प्राप्तवती सैव पार्वती, तदर्थम् उग्रं तपश्चरति । तस्याः उग्रतपसा प्रीतः शिवः तां परीक्षितुं ब्रह्मचारिरूपेण तस्याः तपोवनमागत्य, आतिथ्यं स्वीकृत्य, तस्याः योगक्षेमं विचार्य, तपसः कारणं पृच्छति । शिवमेव पतिरूपेण प्राप्तुमनाः सा उग्रतपः करोति इति सख्या ज्ञात्वा, तस्याः शिवप्रीतिं परीक्षितुं स्वस्य विडम्बनं स्वयमेव करोति। अन्ततस्तु उमायाः अचलप्रेम विदित्वा, स्वकीयं शिवरूपं प्रदर्श्य, अभयं दत्त्वा विवाहार्थमनुमतिं दत्तवान् । काव्यभागोऽयं कालिदासस्य कुमारसंभवम् इति महाकाव्यस्य पञ्चमसर्गात् सङ्गृहीतः ।

कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसः
त्रिलोकसौन्दर्यमिवोदितं वपुः ।
अमृग्यमैश्वर्यसुखं नवं वयः
तपः फलं स्यात् किमतः परं वद ।। १ ।।

दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः
पितुः प्रदेशास्तव देवभूमयः ।
अथोपयन्तारमलं समाधिना
न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ।। २ ।।

तदा पार्वत्याः सखी ब्रह्मचारिणं वदति-एषा पार्वती पिनाकपाणिं पतिमाप्तुमिच्छति इति ।

अथाह वर्णी विदितो महेश्वरः
तदर्थिनी त्वं पुनरेव वर्तसे ।
अमङ्गलाभ्यासरतिं विचिन्त्य तं
तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ।। ३ ।।

अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु ते
करोऽयमामुक्तविवाहकौतुकः ।
करेणशम्भोर्वलयीकृताहिना
सहिष्यते तत् प्रथमावलम्बनम् ।। ४ ।।

त्वमेव तावत् परिचिन्तय स्वयं
कदाचिदेते यदि योगमर्हतः ।
वधूदुकूलं कलहंसलक्षणम्
गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च ।। ५ ।।

©KEBS NOT TO BE REPUBLISHED

वपुर्विरूपाक्षम् अलक्ष्यजन्मता
दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु ।
वरेषु यदालमृगाक्षि मृग्यते
तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने ।। ६।।

पार्वती उवाच-

उवाच चैनं परमार्थतो हरम्
न वेत्सि नूनं यत एवमात्थ माम् ।
अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकम्
द्विषन्ति मन्दाश्चरितं महात्मनाम् ।। ७ ।।

अकिञ्चनः सन् प्रभवः स सम्पदाम्
त्रिलोकनाथः पितृसद्मगोचरः ।
स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते
न सन्ति याथार्थ्यविदः पिनाकिनः ।। ८ ।।

पार्वती सखीमुवाच-

निवार्यतामालि किमप्ययं वटुः
पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।
न केवलं यो महतोऽपभाषते
शृणोति तस्मादपि यस्स पापभाक् ।। ९ ।।

इतो गमिष्याम्यथवेति वादिनी
चचाल बाला रयभिन्नवल्कला ।
स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः
समाललम्भे वृषराजकेतनः ।। १० ।।

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अन्वयार्थः -

१. प्रथमस्य वेधसः कुले एव प्रसूतिः = हिरण्यगर्भब्रह्मणः वंशे एव तव जननम्, त्रिलोकसौन्दर्यम् = त्रयाणाम् लोकानां चारुत्वम्, उदितम् इव तव वपुः = एकत्र समाहृतमिव तव शरीरम् अस्ति । ऐश्वर्यसुखम् = सम्पदा अनुभूयमानं सुखम् अमृग्यम् = न अन्वेषणीयम्, नवं वयः= नवतारुण्यम् (वर्तते), ततः परम्=इतोऽप्यधिकम्, तपःफलम्= तपसः फलम्, किं स्यात् = किं भवेत्, वद=कथय। (तपसा किं प्राप्तव्यम् आसीत् तत् पूर्वमेव त्वया सम्पादितम्, पुनः किमर्थं तपः इति भावः।)

२. दिवं यदि प्रार्थयसे = स्वर्गं यदि त्वं कामयसे (तर्हि) वृथाश्रमः = तव श्रमस्तु निष्फलः । किमर्थं चेत्, तव पितुः प्रदेशाः एव देवभूमयः = तव जनकस्य पर्वतराजस्य भूभागाः एव (हिमालयः) देवतानां वासस्थानम् । अथ (यदि) उपयन्तारं प्रार्थयसे = वरम् अभ्यर्थयसे (तर्हि) समाधिना अलम् । तपः नावश्यकम्। किमर्थं चेत् रत्नं न अन्विष्यति, तत् मृग्यते हि = रत्नं स्वयं आत्मनः क्रेता कः? इति न मृग्यते । क्रेत्रा एव तत् अन्विष्यते ।

३. अथ वर्णी आह = अनन्तरं ब्रह्मचारी उवाच, महेश्वरः विदितः= शिवः कीदृशः इति मया ज्ञायते । त्वं पुनः तदर्थिनी एव वर्तसे = पुनरपि त्वं तमेव अपेक्षमाणा अस्ति । अमङ्गलाभ्यासरतिं तं विचिन्त्य = यस्य अमङ्गलाचारे प्रीतिः अस्ति तादृशं तं महेश्वरं प्रति सम्यक् विचार्य तव अनुवृत्तिं कर्तुं न उत्सहे = तव अनुसरणं कर्तुं न उत्सहे । (पार्वत्याः मनोरथस्य विषये अनुमतिं दातुं मम उत्साहः नास्ति इति ब्रह्मचारी निर्दाक्षिण्यं वदति)

४. अवस्तुनिर्बन्धपरे = असारवस्तुनि (तुच्छवस्तुनि) हठपरे पार्वति, आमुक्तविवाह कौतुकः ते अयं करः =आबद्धविवाहहस्तसूत्रः तव अयं करः, वलयीकृताहिना शम्भोः करेण = कङ्कणरूपेण भूषणीकृतसर्पेण शिवस्य

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

हस्तेन, तत् प्रथमावलम्बनं= तत् प्रथमं पाणिग्रहणं केन प्रकारेण (कथं) सहिष्यते? (मर्षिष्यति)

५. कलहंसलक्षणं वधूदुकूलं = कलहंसचित्रितं नववधूदुकूलं (दुकूलं = चीनांशुकशाटिका) शोणितबिन्दुवर्षि गजाजिनम् = रक्तबिन्दुवर्षि गजस्य चर्म-एते द्वे कदाचित् = जातु, यदि योगं अर्हतः? = यदि अनुरूपताम् अर्हतः किं? इति त्वमेव तावत् परिचिन्तय स्वयं = त्वमेव तावत् स्वबुद्ध्या विचारय ।

६. वपुः विरूपाक्षम् = शिवस्य वपुः (शरीरं) विकृतनयनयुक्तम्, अलक्ष्य जन्मता = अज्ञातोत्पत्तिः, (तस्य जन्म विषये किञ्चिदपि न ज्ञायते) वसु= शिवस्य सम्पत्, दिगम्बरत्वेन = नग्नत्वेन सूचितम् (सः अकिञ्चनः इति अभिप्रायः) बालमृगाक्षि = हे बालहरिणाक्षि, (बालमृगस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा) वरेषु यद् मृग्यते तत् = वरेषु रूपधनादिकं यद् अन्विष्यते तत्, त्रिलोचने व्यस्तमपि शिवे एकमपि अस्ति किम्? (नास्त्येव इत्यर्थः)

७. (पार्वती) एनम् उवाच च = अनन्तरं पार्वती, एवं जटिलं प्रति अवदत्, (त्वं) परमार्थतः हरं न वेत्सि= त्वं स्वरूपतः (तत्त्वतः) शिवं न जानासि । यतः माम् एवम् आत्थ = तस्मात् कारणात् मां प्रति एवं प्रकारेण कथयसि । मन्दाः = मूर्खाः (अल्पबुद्धयः). अलोकसामान्यम्= लोकविलक्षणं अचिन्त्यहेतुकं चिन्तितुम् अशक्यम्, महात्मनाम् = महापुरुषाणां चरितं द्विषन्ति = चरितं दूषयन्ति ।

८. सः = हरः, अकिञ्चनः सन्,= दरिद्रः सन्, सम्पदां प्रभवः= सकलैश्वर्याणां उत्पादकः अस्ति । पितृसद्मगोचरः सन् = श्मशाने विहरन् सन्, त्रिलोकनाथः= त्रिभुवनस्य प्रभुः अस्ति, स भीमरूपः = सः भयङ्कररूपः तथापि शिवः

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

इति उदीर्यते = मङ्गलरूपी इति उच्यते । अतः पिनाकिनः = अतः हरस्य, याथार्थ्यविदः न सन्ति = अतः हरस्य यथार्थज्ञानिनः न सन्ति।

९. हे आलि = हे सखि, स्फुरितोत्तराधरः = कम्पितोष्ठः, पुनः, किमपि विवक्षुःअयं वटुः, निवार्यताम् = यथा किमपि न वदेत् तथा कुर्यात् । यः महतः अपभाषते = यः पूज्यान् निन्दति, न केवलं सः पापभाक् भवति = न केवलं सः अपि पापं भुङ्क्ते, किन्तु तस्मादपि यः श्रृणोति, सः अपि पापभाक् भवति = तादृशः पुरुषः अपि पापं भुङ्क्ते ।

१०. अथवा इतः गमिष्यामि = अथवा अस्मात् प्रदेशात् अहमेव यास्यामि इति वादिनी, रयभिन्नवल्कला बाला चचाल = एवं वदन्ती चलनस्य वेगवशात् स्रस्तवल्कला (चलितोत्तरीया) सा पार्वती चलितवती । सः तदा कृतस्मितः = हसन्, वृषराजकेतनः = वृषभध्वजः शिवः, स्वस्वरूपम् आस्थाय = निजरूपम् धृत्वा, तां = पार्वतीं समाललम्बे = तस्याः पाणिं गृहीतवान् ।

कवेः-काल-देश-कृतीनां परिचयः-

कविः	-	कालिदासः ।
कालः	-	प्रायः क्रि.श.प्रथमे, चतुर्थे, पञ्चमे वा शतके आसीदिति मतम्।
देशः	-	उज्ञयिनी । तत्र विक्रमादित्यस्य आस्थाने नवमणिषु कविषु अन्यतमः आसीदिति श्रूयते ।
कृतयः	-	१. रघुवंशम्, कुमारसम्भवं च - इति द्वे महाकाव्ये । २. मेघदूतम्, ऋतुसंहारं च - इति द्वे खण्डकाव्ये । ३. विक्रमोर्वशीयम्, मालविकाग्निमित्रम्, अभिज्ञानशाकुन्तलं चेति त्रीणि नाटकानि ।
प्रशंसा	-	रघुकविः, कविकुलगुरुः, उपमाकालिदासस्य इत्यादयः ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. कालिदासेन विरचिते द्वे महाकाव्ये के?

२. शिवस्य वसु केन निवेदितम्?

३. के न योगमर्हतः?

४. कः भीमरूपः अस्ति ?

५. मन्दाः किं द्विषन्ति?

२. यथा निर्देशं लिखत ।

१. न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ।

कः पाठः? कः अवदत्? अत्र रत्नं का?

२. तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ।

कः पाठः? कः अनुवृत्तिं कर्तुं न उत्सहते? कां अवदत्?

३. तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने

कः पाठः? कः अवदत्? काम् अवदत्?

३. रिक्तस्थानं पूरयत ।

१. परशिवः पार्वत्याः समीपं .... रूपेण आगतवान् ।

२ दिगम्बरत्वेन निवेदितं ....।

३. पार्वत्याः प्रसूतिः .... कुले अभवत् ।

४. पार्वत्याः पितुः प्रदेशाः .... भूमयः ।

५. पार्वती .... पतिम् आप्तुम् इच्छति ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

४. संयोज्य लिखत ।

	अ	आ
१.	वर्णी	चन्द्रः
२.	पितृसद्म	पिनाकी
३.	कलावान्	पार्वती
४.	वृषराजकेतनः	श्मशानम्
५.	दाक्षायणी	वटुः

५. पर्यायपदानि लिखत ।

१. प्रसूतिः　२. वपुः　३. अनुवृत्तिः

४. अहिः　५. अजिनम्　६. शोणितम्

६. वाक्ये योजयत ।

१. अलम्　२. वृथा

३. यदि　४. सम्प्रति

७. सन्धिं कृत्वा नाम लिखत ।

१. गज + अजिनम्　२. प्रदेशाः + तव

३. यत् + बाल　४. अथवा + इति

५. दिक् + अम्बरः

८. लिङ्ग-विभक्ति-वचनानि लिखत ।

१. पिनाकिनः　२. तस्मात्

३. पापभाक्　४. वपुः

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

९. समस्तपदं विलिख्य समासनाम लिखत ।

१. देवानाम् भूमयः २. गजस्य अजिनम्

१०. लघूत्तरं लिखत ।

१. परमार्थतः शिवः कथम् अस्ति?

२. तपः फलं किम् किम्?

*****

पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे
कनिष्ठिकाधिष्टित कालिदासः।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावात्
अनामिका सार्थवती बभूव।।

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम्।
दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयोगुणाः।।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

नवमः पाठः

सौभद्रो ग्रहणं गतः

P2Z5H7

पीठिकाः

भागोऽयं भासमहाकविविरचितपञ्चरात्रम् इति रूपकस्य द्वितीयाङ्कात् स्वीकृतोऽस्ति । पञ्चरात्रम् अङ्कत्रयात्मकं नाटकम् । इदं नाटकं महाभारतस्य उत्तरगोग्रहण विषयं प्रतिपादयति । दुर्योधनस्य यज्ञानन्तरं भीष्मद्रोणकर्णादयः कौरवाश्च विराटस्य गोग्रहणार्थम् आगच्छन्ति । दुर्योधनस्य यज्ञनिमित्तं द्वारकातः आगतः अभिमन्युरपि कौरवैः सह युद्धार्थमागच्छति । समरान्ते भीमेन बन्धितस्य अभिमन्योः पितृभिः सह समागमः भवति ।

पात्रपरिचयः

राजा :	-	विराटराजः, उत्तरकुमारस्य पिता।
भगवान्	-	धर्मराजः, पाण्डवेषु ज्येष्ठः
बृहन्नला	-	अर्जुनः, पार्थः
भीमसेनः	-	धर्मराजस्य अनुजः, वृकोदरः
अभिमन्युः	-	सुभद्रार्जुनयोः पुत्रः
भटः	-	सेवकः
सूतः	-	सारथिः

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

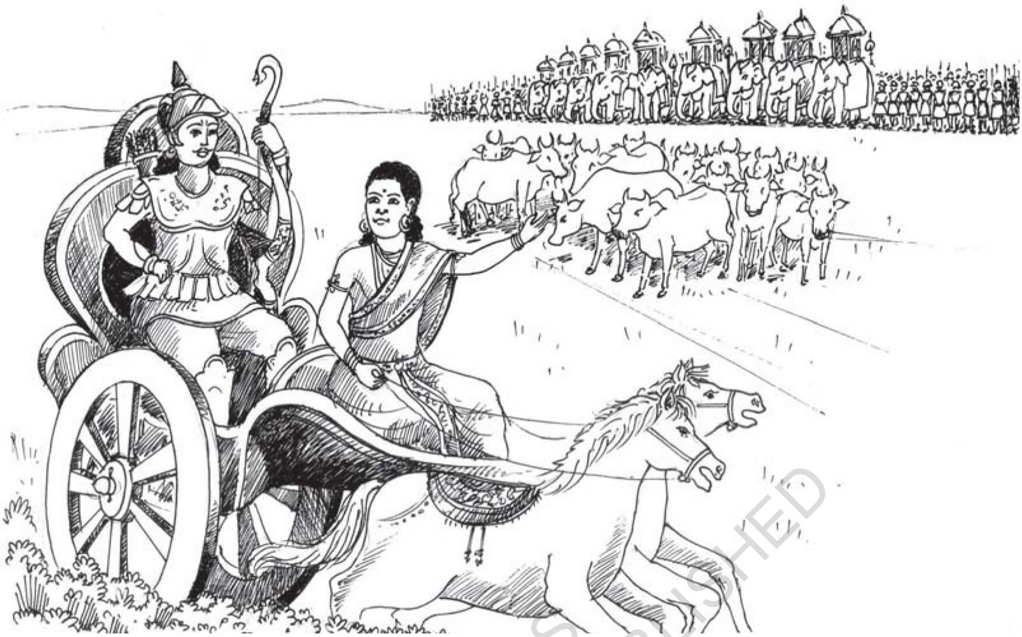

राजा - कोऽत्र?

भटः - (प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

राजा - अथ परेष्विदानीं को वृत्तान्तः?

भटः - अप्रत्यक्षं हि तत्र मे । प्रवृत्तिपुरुषाः कथयन्ति ।

धनुर्घोषं द्रोणस्तदिदमितिबुद्ध्वा प्रतिगतः
ध्वजे बाणं दृष्ट्वा कृतमिति न भीष्मः प्रहरति ।
शरैर्भग्नः कर्णः किमिदमिति चान्ये नृपतयो
भयेऽप्येको बाल्यान्न भयमभिमन्युर्गणयति ।। १

भगवान् - कथमभिमन्युः प्राप्तः?

राजा - गच्छ । भूयो ज्ञायताम् वृत्तान्तः ।

भटः - यथाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य - प्रविश्य) जयतु महाराजः। जयतु

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

विराटेश्वरः । प्रियं निवेदये महाराजाय । अवजितं गोग्रहणम् । अपयाता धार्तराष्ट्राः ।

राजा - अथ कुमार इदानीं क्व?

भटः - दृष्टपरिस्पन्दानां योधपुरुषाणां कर्माणि पुस्तकमारोपयति कुमारः ।

राजा - अहो श्लाघनीयव्यापारः खल्वयं कुमारः । अथ बृहन्नलेदानीं क्व?

भट - प्रियनिवेदनार्थमभ्यन्तरं प्रविष्टा ।

राजा - बृहन्नला तावदाहूयताम्

भटः - यदाज्ञापयति महाराजः (निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति बृहन्नला)

बृहन्नला - जयतु भर्ता ।

राजा - बृहन्नले, उच्यतां रणविस्तरः ।

बृहन्नला - श्रोतुमर्हति महाराजः ।

भटः - (प्रविश्य) जयतु महाराजः । अश्रद्धेयं प्रियं प्राप्तम् सौभद्रो ग्रहणं गतः।

भगवान् - बृहन्नले किमेतत्?

बृहन्नला - न जाने तस्य जेतारं बलवान् शिक्षितस्तु सः ।

राजा - कथमिदानीं गृहीतः?

भटः - रथमासाद्य निःशङ्कं बाहुभ्यामवतारितः ।

राजा - केन?

भटः - यः किलैष नरेन्द्रेण विनियुक्तो महानसे ।

बृहन्नला - (अपवार्य) एवमार्यभीमेन परिष्वक्तः न गृहीतः ।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

राजा - तेन सत्कृत्य प्रवेश्यतामभिमन्युः । अथ केनायं प्रवेशयितव्यः ?

भगवान् - बृहन्नलया प्रवेशयितव्यः।

राजा - बृहन्नले, प्रवेश्यतामभिमन्युः

बृहन्नला - यथाज्ञापयति महाराजः। (निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशाति भीमसेनः)

भीमसेनः - इत इतः कुमारः । (ततः प्रविशति अभिमन्युः)

बृहन्नला - इत इतः कुमारः ।

अभिमन्युः - अये अयमपरः कः ?

बृहन्नला - (अपवार्य) इममिहानयता किमिदानीमार्येण कृतम् ।

भीमसेनः - (अपवार्य) पश्यत्वेनं द्रौपदीत्याहृतोऽयम् ।

बृहन्नला - (अपवार्य) आर्य अभिभाषणकौतूहलं मे महत् । वाचालयत्वेनमार्यः।

भीमसेनः - बाढम् । अभिमन्यो ।

अभिमन्युः - अभिमन्युर्नाम !

भीमसेनः - रुष्यत्येष मया । त्वमेवैनमभिभाषय ।

बृहन्नला - अभिमन्यो !

अभिमन्युः - कथं कथम्?

नीचैरप्यभिभाष्यन्ते नामभिः क्षत्रियान्वयाः ।
इहायं समुदाचारो ग्रहणं परिभूयते ।। २ ।।

बृहन्नला - अभिमन्यो, सुखमास्ते ते जननी?

अभिमन्युः - कथं कथम्? जननी नाम?

किं भवान् धर्मराजो मे भीमसेनो धनञ्जयः ।
यन्मां पितृवदाक्रम्य स्त्रीगतां पृच्छसे कथाम् ।। ३ ।।

बृहन्नला - अभिमन्यो, अपि कुशली देवकीपुत्रः केशवः ?

अभिमन्युः - कथं तत्र भगवन्तमपि नाम्ना? अथ किम्, अथ किम् कुशली भवता संपृष्टः।

(उभौ परस्परमवलोकयतः)

अभिमन्युः - कथमिदानीं सावज्ञमिव मां हस्यते?

बृहन्नला - न खलु किञ्चित् ।

पार्थं पितरमुद्दिश्य मातुलं च जनार्दनम् ।
तरुणस्य कृतास्त्रस्य युक्तो युद्धपराजयः ।। ४ ।।

अभिमन्युः - अलमात्मस्तवं कर्तुं नास्माकमुचितं कुले ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

हतेषु हि शरान् पश्य नाम नान्यद्भविष्यति ।। ५ ।।

बृहन्नला - एवं वाक्यशौण्डीर्यम् । किमर्थं तेन पदातिना गृहीतः?

अभिमन्युः - अशस्त्रो मामभिगतः ततोऽस्मि ग्रहणं गतः ।

न्यस्तशस्त्रं हि को हन्यादर्जुनं पितरं स्मरन् ।। ६ ।।

बृहन्नला - इत इतः कुमारः । एष महाराजः । उपसर्पतु कुमारः ।

अभिमन्युः - आः कस्य महाराजः?

बृहन्नला - न न, ब्राह्मणेन सहास्ते ।

अभिमन्युः - ब्राह्मणेनेति । भगवन् अभिवादये ।

भगवान् - एह्येहि पुत्र ।

राजा - एह्येहि पुत्र । कथं न मामभिवादयसि? अहो उत्सिक्तः खल्वयं क्षत्रियकुमारः । अहमस्य दर्पप्रशमनं करोमि । अथ केनायं गृहीतः।

भीमसेनः - महाराज, मया ।

अभिमन्युः - अशस्त्रेणेत्यभिधीयताम् ।

भीमसेनः - शान्तं पापम् ।

सहजौ मे प्रहरणं भुजौ पीनांसकोमलौ ।

तावाश्रित्य प्रयुध्येयं दुर्बलैर्गृह्यते धनुः ।। ७ ।।

अभिमन्युः - मा तावद्भोः ।

बाहुरक्षौहिणी यस्य निर्व्याजो यस्य विक्रमः ।

किं भवान् मध्यमस्तातः तस्यैतत् सदृशं वचः ।। ८ ।।

राजा - न ते क्षेपेण रुष्यामि रुष्यता भवता रमे ।

अभिमन्युः - यद्यहमनुग्राह्यः

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

पादयोः समुदाचारः क्रियतां निग्रहोचितः ।
बाहुभ्यामाहृतं भीमो बाहुभ्यामेव नेष्यति ।। ९ ।।

(सर्वे निष्क्रान्ताः)

श्लोकतात्पर्यम्-

श्लोक-१. इदं तस्यैव धनुषः ध्वनिः इति ज्ञात्वा द्रोणः निर्गतः । ध्वजे पूतितं बाणं दृष्ट्वा एतेन एव कृतम् इति भीष्मः न युध्यते । यदा कर्णः एव बाणैः घातितः तदा अन्ये राजानः चकिताः । एवं सर्वे भीताः चेत् अभिमन्युः बाल्यावस्थायाः कारणात् भयं न परिगणयति ।

श्लोक -२ क्षत्रियवंशजान् कुत्सितशब्दैः आह्वयन्ति । अयं एतेषां सम्प्रदायः । यतः सर्वदा बन्धनम् अवमानकरं भवति ।

श्लोक-३ यथा पिता मातुः योगक्षेमं विचारयति तथा मम मातुः कुशलवार्तां विचारयितुं किं भवान् मम ज्येष्ठपिता धर्मराजः अथवा भीमः उत मम पिता अर्जुनः ?

श्लोक-४ पितुः पार्थस्य पुत्रः सन् भगवतः वासुदेवस्य भागिनेयः सन् तरुणस्य अस्त्रविद्यानिपुणस्य च तव समरे पराभवः युज्यते वा ?

श्लोक-५ आत्मप्रशंसा अस्माकं कुले न युक्ता भवति । रणे ये योधाः मृताः तेषां शरीरान्तर्गतान् बाणान् पश्य । तत्र अभिमन्योः नामधेयं एव लिखितम् अस्ति न तु अन्येषाम् ।

श्लोक-६ सः शस्त्ररहितः भूत्वा मम समीपं आगतवान् । अतः बन्धितः अस्मि। अर्जुनस्य पुत्रः सन् शस्त्रहीनं कथं वा अहं हनिष्यामि ?

श्लोक-७ स्वाभाविकौ दृष्टपुष्टौ मम भुजौ एव आयुधम् । तौ अश्रित्य अहं युद्धं करोमि । बलहीनाः अस्त्राणि गृहीत्वा युद्धं कुर्वन्ति ।

श्लोक-८ यस्य पराक्रमः असदृशः यस्य बाहुः एव अक्षौहिणीसमानः तस्य एतत् वचनं युक्तं भवति । तथा वक्तुं भवान् एतादृशपराक्रमसम्पन्नः

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

मम मध्यम:तात: भीमसेन: वा?

श्लोक-९ बन्धनोचितसंस्कार: पादयो: क्रियताम् । हस्ताभ्यां आनीतं मां भीमसेन: हस्ताभ्यां एव नयतु ।

कवेः कालदेशकृतीनां परिचयः

कवि: - भास: ।

काल: - कालिदासात् पूर्वकालीन: । प्राय: क्रिस्तात् प्राक् षष्ठं शतकम् ।

देश: - प्राय: दक्षिणभारतम् ।

कृतय: - चतुर्दश नाटकानि । अभिषेकनाटकम्, प्रतिमानाटकम् इत्यादयः ।

अभ्यासः

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. अभिमन्यु: कथं गृहीत:?

२. भीम: विराटराजेन कुत्र विनियुक्त:?

३. कै: धनु: गृह्यते?

४. अभिमन्यो: मातुल: क:?

२. रिक्तस्थानं पूरयत ।

१. अपयाता __________ ।

२. __________ ग्रहणं गत: ।

३. सुखमास्ते ते __________?

४. __________ परिभूयते ।

५. अपि कुशली __________ पुत्र: केशव:?

३. सम्यक् योजयत ।

अ	आ
१. अन्वयः	पार्थः
२. अभिमन्योः मातुलः	कौरवः
३. धनञ्जयः	उत्तरा
४. सौभद्रः	अभिमन्युः
५. धार्तराष्ट्रः	वंशः
	श्रीकृष्णः

४. वाक्ये योजयत ।

१. दृष्ट्वा २. स्मरन् ३. प्रविश्य

५. पर्यायपदं लिखत ।

१. राजा २. भुजः

३. वृकोदरः ४. शरः

६. विरुद्धार्थकपदं लिखत ।

१. दुर्बलः २. श्लाघ्यः ३. प्रियः

४. निष्क्रम्य

७. सन्धिं कृत्वा नाम लिखत ।

१. यत् + आज्ञापयति २. बाल्यात् + न

३. खलु + अयम् ४. न + अन्यत्

८. विग्रहवाक्यं लिखित्वा समासनाम लिखत ।

१. क्षत्रियकुमारः २. महाराजः ३. विराटेश्वरः

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

९. वाक्यदोषं परिहरत ।

१. जयतु महाराजा ।

२. अये अयम् अपरः का?

३. कथं त्वं मां न अभिवादयति?

४. भवते धनञ्जयस्य नमः ।

५. ब्राह्मणस्य सह आस्ते ।

१०. यथा निर्देशं लिखत ।

१. कि भवान् मध्यम:तात:? तस्यैतत् सदृशं वचः ।

क: पाठ:? क: अवदत्? स: मध्यम:तात: क:?

२. रथमासाद्य नि:शङ्कं बाहुभ्याम् अवतारितः ।

क: पाठ:? क: अवतारित:? केन अवतारित:?

३. सहजौ मे प्रहरणम्।

क: पाठ:? कम् अवदत्? कस्य भुजौ सहजौ प्रहरणम्?

४. कथं कथम्? जननी नाम?

क: पाठ:? क: पृच्छति? कम् पृच्छति?

११. लघूत्तरं लिखत ।

१. प्रवृत्तिपुरुषा: शत्रूणां वृत्तान्तं कथं कथयन्ति?

२. सौभद्र: कथं ग्रहणं गत:?

१२. दशवाक्यैः संस्कृत, कन्नड वा आङ्ग्लभाषायां उत्तरं लिखत ।

१. बृहन्नला - अभिमन्य्वोः सम्भाषणं संगृह्य लिखत ।

*****

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

अवधेयांशः

भासनाटकानि -

१) अभिषेकनाटकम् ।	२) प्रतिमानाटकम्।
३) मध्यमव्यायोगः ।	४) दूतवाक्यम्
५) दूतघटोत्कचम् ।	६) कर्णभारम् ।
७) ऊरुभङ्गम् ।	८) पञ्चरात्रम् ।
९) प्रतिज्ञायौगन्धरायणम् ।	१०) स्वप्नवासवदत्तम् ।
११) अविमारकम्	१२) चारुदत्तम्
१३) यज्ञफलम् ।	१४) बालचरितम् ।

प्रशंसोक्तिः - भासो हासः ।

प्रसिध्दानि नाटकानि लेखकाश्च ।

अभिज्ञानशाकुन्तलम्	कालिदासः
उत्तररामचरितम्	भवभूतिः
वेणीसंहारः	भट्टनारायणः
नागानन्दः	श्रीहर्षः
मुद्राराक्षसम्	विशाखदत्तः

क्रियाकलापः

१. च इति अव्ययस्य वाक्ये प्रयोगः कथं करणीयः इति अभ्यासं कुरुत ।

रामः कन्नडं संस्कृतं च पठति ।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

गणेशः फलं पुष्पं च आनयति ।

अहं रामायणं महाभारतं पुराणं च पठामि ।

मञ्जूषातः क्रियापदानि स्वीकृत्य च इति अव्ययेन सह उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयत ।

(खादति, पठामि, आनयति , लिखसि, पिबति)

उदा - १. रामः कन्नडं संस्कृतं च पठति ।

१. ______________________

२. ______________________

३. ______________________

४. ______________________

२. संयोज्य लिखत ।

गणितं विज्ञानं च	पिबति
नाटकं चलच्चित्रं च	खादति
फलानि पुष्पाणि च	लिखति
शाकाः फलानि च	पठति
क्षीरं जलं च	आनयति
पत्रं लेखं च	पश्यति

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

३. वाक्यद्वयं संयोज्य एकं वाक्यं कुरुत ।

उदाः- रामः शालां गच्छति । कृष्णः शालां गच्छति ।

रामः कृष्णः च शालां गच्छति ।

१) गणेशः पाठं पठति । रमेशः पाठं पठति ।

उत्तरम्ः- ______________________

२) लता गीतं गायति । गीता गीतं गायति ।

उत्तरम्:- ______________________________

३) राजेश: पूजां करोति । महेश: पूजां करोति ।

उत्तरम्:- ______________________________

४) राम: वनं गच्छति । सीता वनं गच्छति ।

उत्तरम्:- ______________________________

५) लता भोजनं करोति । माता भोजनं करोति ।

उत्तरम्:- ______________________________

६) माता फलं खादति । पिता फलं खादति ।

उत्तरम्:- ______________________________

७) अग्रज: फलम् आनयति । अग्रजा फलम् आनयति ।

उत्तरम्:- ______________________________

अपि शब्दम् उपयुज्य उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयत ।

उदा:- अहं संस्कृतम् अपि पठामि ।

१. ______________________________

२. ______________________________

३. ______________________________

बालक: अपि नगरं गच्छति ।

१. ______________________________

२. ______________________________

३. ______________________________

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अहं कुशली अस्मि । अपि कुशली भवान् ?

भवान् देवालयं गच्छति । ______________________

सा जलं पिबति । ______________________

सः नृत्यं करोति । ______________________

इति शब्दमुपयुज्य उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयत ।

उदा:- १ अशोकः इति राजा आसीत् । २.कालिदासः वरकविः इति प्रसिद्धः।

३. भवान् शालां गच्छतु इति माता वदति ।

एवमेव वाक्यानि रचयत ।

१. ______________________

२. ______________________

३. ______________________

४. ______________________

५. ______________________

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

व्याधस्याचरणं ध्रुवस्य च वयः विद्या गजेन्द्रस्य का
का जातिर्विदुरस्य यादवपतेरुग्रस्य किं पौरुषम्।
कुब्जायाः कमनीय रूपमपि किं किं तत्सुधाम्नो धनं
भक्त्या तुष्यति केवलं न तु गुणैः भक्तिप्रियो माधवः ।।

आशा नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला ।
यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्गुवत् ।।

*****

दशमः पाठः

प्रबन्धाः

कमपि विषयमधिकृत्य व्यवस्थितरूपेण प्रस्तुतीकरणमेव प्रबन्धः । प्रकृष्टैः वाक्यैः बध्यते (विषयः) इति प्रबन्धः । प्रबन्धरचनाकला विषयज्ञानं निरूपणाशक्तिं च अपेक्षते। वाक्यानि सरलानि, अर्थगर्भितानि च भवेयुः । सामान्यतः प्रबन्धः गद्यरूपे भवति । प्रबन्धस्तु लेखकस्य विचारशक्तेः कल्पनाशक्तेः निरूपणाशक्तेः च द्योतकः ।

हृद्यःप्रबन्धः वाचकस्य मनःपीडां परिहरति । प्रबन्धपठने आसक्तिरपि वर्धते।

प्रबन्धेषु प्रस्तावः - विषयनिरूपणम्-उपसंहारः इति त्रयः अंशाः प्रमुखाः भवन्ति ।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

१. स्वातन्त्र्योत्सवः

भारतीयाः वयमिदानीम् स्वतन्त्रभारते निवसामः । क्रि.श.१९४७ तमे वर्षे अगस्ट्मासस्य पञ्चदशदिनाङ्के अस्माकं राष्ट्रं भारतं स्वतन्त्रम् अभवत् । ततः पूर्वम् आङ्गलाः द्विशतं वर्षाणि यावत् अस्माकं देशस्य प्रशासनं कृतवन्तः । भारतीयेभ्यः असहनीयं कष्टं दत्तवन्तः । अतः भारतीयाः तेषां विरुद्धम् आन्दोलनमेव कृतवन्तः। तस्य परिणामात् भारतीयाः आङ्गलशासनात् विमुक्ताः अभवन् । अस्य स्वातन्त्र्यदिनस्य स्मरणार्थं वयं प्रतिवर्षम् उत्सवम् आचरामः।

अस्मिन् दिने राष्ट्रध्वजस्य राष्ट्रगीतस्य च गौरवं समर्पयन्ति । स्वातन्त्र्यवीराणां साहसं सम्पर्कमाध्यमेषु प्रसारयन्ति । इदानीं स्वतन्त्रभारतस्य प्रगतिः अस्माभिः करणीया। कीर्तिः प्रसारणीया । तदैव अस्माकं जीवनं धन्यं भविष्यति । वन्दे भारतमातरम् ।

२. दूरदर्शनम्

प्रपञ्चे नैके सम्पर्कमाध्यमा: वर्तन्ते । आकाशवाणी, दूरदर्शनम्, वार्तापत्रिका, दूरवाणी, अन्तर्जालम् इत्यादय: प्रमुखा: सम्पर्कमाध्यमा: सन्ति । एतेषु दूरदर्शनस्य महत् स्थानमस्ति। दूरदर्शनस्य संशोधक: जे.एल.बयार्ड महोदय: । दूरदर्शने दर्शनं श्रवणञ्च समकालमेव भवति । तस्मात् अद्यत्वे दूरदर्शनं बहुजनप्रियं प्रधानं च सम्पर्कसाधनमभवत् ।

दूरदर्शनद्वारा गृहे एव उपविश्य राज्यस्य राष्ट्रस्य विश्वस्य च विषया द्रष्टुं श्रोतुं च शक्यन्ते । विविधभाषासु सर्वकारीयवाहिन्य: अन्यवाहिन्य: च भवन्ति । दूरदर्शने चलच्चित्रम्, सन्दर्शनम्, प्रतिभाप्रदर्शनकार्यक्रमा:, सामाजिककार्यक्रमा: अपि प्रसार्यन्ते । एवमनेन न केवलं मनोरञ्जनम् अपि तु बुद्धिविकासोऽपि भवति।

दूरदर्शने प्रसार्यमाणा: केचन कार्यक्रमा: छात्राणां युवकानां च मनसि दुष्परिणामं जनयन्ति । निरन्तरं दूरदर्शनवीक्षणेन आलस्यं नेत्रदोषादिकं च भवितुमर्हति । तस्मात् लाभालाभौ विज्ञाय दूरदर्शनस्य उपयोग: कर्तव्य: ।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

३. गणराज्योत्सव:

भारतीया: प्रतिवर्षं बहून् उत्सवान् आचरन्ति । तत्र केचन उत्सवा: धार्मिका: अन्ये केचन राष्ट्रिया: । राष्ट्रियोत्सवेषु गणराज्योत्सवोऽपि अन्यतम: । जनवरिमासस्य षड्विंशतितमे दिनाङ्के प्रतिवर्षं गणराज्योत्सव: आचर्यते ।

क्रि.श.१९३० तमे वर्षे जनवरि, मासस्य २६ दिनाङ्के लाहोरनगरे एकमधिवेशनमभवत् । तत्र देशं परकीयेभ्य: विमोचयितुं प्रतिज्ञा कृता आसीत् । तद्दिनं स्वाधीनतादिवस: इति प्रतिवर्षम् आचर्यते स्म । स्वातन्त्र्यानन्तरम् अस्मिन् दिने एव नूतनसंविधानं स्वीकृतम् । डा।। अम्बेड्करमहोदय: संविधानरचनासमिते: अध्यक्ष: आसीत् ।

गणरज्योत्सवदिने सर्वत्र देशे राष्ट्रध्वजारोहणं कृत्वा ध्वजवन्दनं कुर्वन्ति। प्रतिराज्यं राजधान्याम् अन्यत्र च पथिसञ्चलनम् आकर्षकरूपेण प्रचलति । विभिन्नक्षेत्रेषु विशिष्टसेवां कृतवद्भ्यः गण्येभ्यः प्रशस्तिः प्रदीयते ।

४. जनसङ्ख्यास्फोटः

अल्पकाले एव जनानाम् अनियमिता वृद्धिरेव जनसङ्ख्यास्फोटः इत्युच्यते ।

कारणानि - एकविंशतिशतकेऽस्मिन् अपि बहुत्र दृश्यते बाल्यविवाहः । वैद्यकीयविज्ञानस्य प्रगत्या मरणप्रमाणं न्यूनं जातम् । अज्ञानेन अन्धश्रद्धया च नैके जनाः सन्ताननियन्त्रणं न जानन्ति नाङ्गीकुर्वन्ति च । इतरदेशेभ्यः आगतानाम् असङ्ख्याकानां निराश्रितानां कृते आश्रयः दत्तः भारतेन । जनसङ्ख्यानियन्त्रणे अनासक्तिः दृश्यते केषुचित् जनेषु।

परिणामाः - देशस्य प्रगतये निर्मिताः समस्तयोजनाः विफलाः भवन्ति । जीवनावश्यकवस्तूनाम् अभावः न्यूनता वा भवति । अरण्यानां विनाशः, कृषिभूमिनाशः, परिसरप्रदूषणं च प्रवर्धते । वञ्चनं, हननं, भ्रष्टाचारः, इत्यादिसमाजविरोधीनि कार्याणि सम्भवन्ति। बाधन्ते च जनान् निरुद्योगः, निरक्षरता, अनारोग्यं, दारिद्र्यम् इत्यादिसमस्याः।

निवारणोपायाः- बाल्यविवाहस्य दुष्परिणामस्य कुटुम्बयोजना शासनस्य प्रचारः करणीयः

*****

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

आभाणकाः

१. यादृशं भक्षयेदन्नं बुध्दिर्भवति तादृशी ।

२. निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ।

३. जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।

४. वक्तुं सुकरं दुष्करम् अध्यवसितुम् ।

५. गतः कालो न पुनरायाति ।

६. यतो धर्मः ततो जयः ।

७. विद्या ददाति विनयम् ।

८. सद्भिः कुर्वीत सङ्गतिम् ।

९. हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ।

१०. अवयवशक्तेः समुदायशक्तिः बलीयसी ।

११. अन्धो मुकुरं प्राप्य नोपकृतो भविष्यति ।

१२. क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विदत्ते ।

१३. पुराणमित्येव न साधु सर्वम् ।

१४. चक्रवत् परिवर्तन्ते सुखानि च दुःखानि च ।

१५. अभ्यासानुसारिणी विद्या, बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।

*****

विराटनगरे रम्ये कीचकादुपकीचकम् ।
अत्र क्रियापदं वक्तु : हैमं दास्यामि कङ्कणम् ।।
विः = पक्षी, आट = सञ्चरति, हैमं = शीतलम्, कम् = जलम्

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

एकादशः पाठः

अनुवादाः

कन्नडभाषया, आङ्गलभाषया वा अनुवादं कुरुत।

१. नीलमेघः आकाशे सञ्चरति । मेघात् वृष्टिः भवति । वृष्ट्या भूमौ सस्यानि वर्धन्ते । पशवः सस्यानि भक्षयित्वा जीवन्ति ।

२. युष्माभिः सम्यक् अभ्यासः करणीयः ।गुरोः मार्गदर्शनम् अनुसरत । श्वः शालायां परीक्षा प्रचलिष्यति । सम्यक् लिखित्वा उत्तीर्णाः भवत । उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति लक्ष्मीः ।

३. कृषीवलाः क्षेत्रे परिश्रमेण कृषिकार्यं कुर्वन्ति । तेषां गृहेषु कुक्कुटाः, सारमेयाः, गावः, च भवन्ति । शुनकः गृहं क्षेत्रं च चोरेभ्यः रक्षति । धेनुः मधुरं दुग्धं ददाति ।

४. आगामिवासरे सुधांशुः वैद्यकीयक्षेत्रे उन्नताध्ययनार्थं विदेशं प्रति गमिष्यति । तत्र वर्षत्रयं सम्यगधीत्य पुनरागमिष्यति । प्रतिग्रामं गत्वा आर्तान् सेविष्यते । यतः सेवा हि परमो धर्मः ।

५. नगरेषु इदानीं परिसरमालिन्यम् अधिकमस्ति । तस्मात् जनाः रुग्णाः भवन्ति । उत्तमस्वास्थ्यं प्राप्तुं प्रत्यहं योगाभ्यासः करणीयः । सर्वे भवन्तु सुखिनः ।

६. प्राणिषु मानवः श्रेष्ठः । न तत्र कारणं शक्तिः आकारो वा । किन्तु असदृशी बुद्धिः विवेकः च । तथापि लोकेऽस्मिन् एकैकस्मात्, प्राणिनः वस्तुनः च मानवस्य ज्ञातव्यं किञ्चित् विद्यते ।

७. कुरुक्षेत्रे सर्वे पाण्डवाः कौरवाः च युद्धाय सन्नद्धाः आसन् । अर्जुनः एकः महावीरः । तस्य सारथिः भगवान् श्रीकृष्णः । उभयोः पक्षयोः सर्वे युद्धसन्नद्धाः अभवन् ।

८. इन्दुः रात्रौ उदयते । इन्दोः प्रकाशः चन्द्रिका । चन्द्रिकायाः ज्योत्स्ना कौमुदीति अपरे नाम्नी । सा शीतला आह्लादकरी च वर्तते ।

*****

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

संस्कृतभाषया अनुवादं कृत्वा लिखत ।

1. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರತಿದಿನ ಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಪಾಠಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಗುರುಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸಫಲತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

2. ಇದು ಸುಂದರವಾದ ಲಾಲ್‌ಬಾಗ್ ಉದ್ಯಾನವನವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ.18ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಸಂಜೆ ನಗರವಾಸಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಆನಂದವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

3. ಹಿಂದೆ ಬಡವನೂ ಮೂರ್ಖನೂ ಆದ ಕಮಲಾಕರನೆಂಬ ಬಾಲಕನು ಇದ್ದನು. ಎಲ್ಲರೂ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಅವಮಾನಿತನಾದ ಅವನು ಕಾಶಿಗೆ ಹೋಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಓದಿ ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಯಾದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟರೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ.

4. ಪ್ರಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೇ, ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನೀವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಓದಿ, ಕಾಲಹರಣ ಮಾಡಬೇಡಿ. ಹೋದ ಸಮಯ ಮತ್ತೆ ಬಾರದು. ಸುಖವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಸುಖವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು.

5. ಭಾರತವು ವಿಶಾಲವಾದ ದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮೀಯರ ಎಲ್ಲಾ ಮತಸ್ಥರ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ದರ್ಶನವು ಮಾನಸಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯವು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

6. ಸುಭಾಷಿತವೆಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾದ ಸುಭಾಷಿತಗಳಿವೆ. ಇವು ನೀತಿಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ತತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

7. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಗೆ ಸುಂದರವಾದ ಸರೋವರ ಇದೆ. ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳು ಅರಳುತ್ತವೆ. ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಮೀನುಗಳು ವಾಸಿಸುತ್ತವೆ. ನೀರಿಲ್ಲದೆ ಮೀನುಗಳು ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆರೆಯ ನೀರು ಸಿಹಿಯಾಗಿದೆ.

8. ಇದು ನಮ್ಮ ಊರಿನ ದೇವಾಲಯ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರೋವರವೂ, ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪವನವೂ ಇದೆ. ಇದರ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಗಡಿಯೂ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಗಣವೂ ಇದೆ

*****

NOT TO BE REPUBLISHED © KTBS

९. समस्तपदं विलिख्य समासनाम लिखत ।

१. देवानाम् भूमयः २. गजस्य अजिनम्

१०. लघूत्तरं लिखत ।

१. परमार्थतः शिवः कथम् अस्ति ?

२. तपः फलं किम् किम् ?

*****

पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे
कनिष्ठिकाधिष्ठित कालिदासः।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावात्
अनामिका सार्थवती बभूव।।

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम्।
दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयोगुणाः।।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

द्वादशः पाठः

वेदगणितज्ञः

W1B2U3

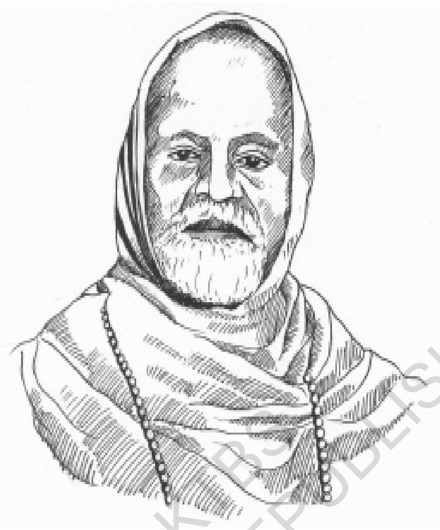

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

१. गणितविषये भारतस्य योगदानं जगत्येवासदृशं वर्तते । शून्यान्वेषणप्राज्ञाः भारतीयाः एवेत्यङ्गीकरोति विश्वमिदं सर्वदा । भारतीयगणितपरम्परा अतीवविशिष्टा प्राचीना चास्ति। वेदेषु तत्कालिकेषु अन्यग्रन्थेषु च गणितीयांशानाम् उल्लेखः विशेषतः दृश्यते । जनैः बहूनां गणितीयविषयाणां ज्ञानं भारतादेव प्राप्तमिति विज्ञायते । आर्यभट-भास्कर-वराहमिहिरादयः गणितज्ञाः सुप्रसिद्धाः एव । आधुनिकेषु गणितज्ञेषु श्रीश्रीश्री भारतीकृष्णतीर्थस्वामिमहाभागः वेदगणितस्य साक्षात्कर्ता विराजते। धार्मिक विषयेष्वपि वैज्ञानिकविषयाः सन्ति इत्यंशः वेदेष्वन्तर्गतः इति ऐदम्प्राथम्येनाकथयत् स्वामिमहाभागः।

२. गणितज्ञः स्वामिवरेण्यः क्रि.श.१८८४ तमे वर्षे मार्च्-मासस्य १४ दिनाङ्के तमिळुनाडुराज्यस्य तिन्नवेलि ग्रामे अजायत । 'वेङ्कटरमणः' इति पित्रा

कृतनामधेयः एषः बाल्यादेव मेधावी, श्रद्धासम्पन्नः, कक्ष्यासु सर्वदा प्रथमः ज्ञानपिपासुः च आसीत्। गुरोः वेदमूर्ति श्रीवेङ्कटराजशास्त्रिणः सकाशात् संस्कृतं सम्यग् अधीतवान्। यदा एषः मेट्रिक्युलेषन् परीक्षां स्वीकृतवान् तदैव मद्रास् संस्कृतसङ्घः एतस्य पाण्डित्यं दृष्ट्वा 'सरस्वती' इत्युपाधिना सत्कारमकरोत् । अनन्तरं पदवीशिक्षणं समाप्य अमेरिका-विज्ञान-महाविद्यालयस्य मुम्बयिकेन्द्रे स्नातकोत्तरपरीक्षां स्वीकृत्य उन्नतश्रेण्यामुत्तीर्णोऽभवत् । तत्र गणितं-संस्कृतम्-इतिहासः-दर्शनम्- आङ्ग्लभाषा-विज्ञानं-तत्त्वज्ञानम् इति आहत्य सप्तविषयाः स्वीकृताः आसन् । स्वस्य विंशतितमे वर्षे एव एतादृशज्ञानं संसाध्य शैक्षणिकक्षेत्रे अद्याप्युल्लेखार्हस्थानमलभत ।

३. अध्ययनानन्तरमेषः महान् पण्डितः राजमहेन्द्रिनगरे राष्ट्रियमहाविद्यालये प्राध्यापकरूपेण कार्यं निरवहत् । अध्यात्मविषये आकृष्टः एषः शृङ्गेरिशारदापीठमागत्य श्रीश्रीश्री सच्चिदानन्दशिवाभिनवनृसिंहभारती स्वामिनाम् सन्निधाने अध्ययनम् आरभत ।अनन्तरं क्रि.श.१९१९ तमे वर्षे सन्न्यासाश्रमं स्वीकृतवान् । ततः आरभ्य वेङ्कटरमणसरस्वतीमहोदयः श्रीश्रीश्रीभारतीकृष्णतीर्थस्वामिमहाभागः इत्येव प्रथितः । शृङ्गगिरावेवाष्टवर्षपर्यन्तमरण्यमध्ये तपस्तप्तवतः एतस्य ध्यानावस्थायां वेदगणितस्य सूत्राणां साक्षात्कारोऽभवत् । अनन्तरमेषः अथर्ववेदेषु गणितविषये स्थितान् विविधशब्दानुपयुज्य षोडशमुख्यसूत्राणां संशोधनमकरोत् । सूत्राण्येतान्युपयुज्य बीजगणितस्य अङ्कगणितस्य रेखागणितस्य वा समस्याः अतीवसरलरूपेण परिहर्तुं शक्यन्ते । अपि च सूत्रसाहाय्येन- मनस्येव गणनं कृत्वा उत्तरं वक्तुं प्रभवामः ।

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

४. क्रि.श.१९२५ तमे वर्षे पुर्यां गोवर्धनपीठस्य श्रीश्रीश्री मधुसूदनानन्दतीर्थ स्वामिमहाभागः अस्वस्थोऽभवत् । तदा श्रीभारतीकृष्णतीर्थस्वामिमहाभागः भक्तानामपेक्षया गोवर्धनपीठं समलङ्कृतवान् । ततश्च देशपर्यटनं कृत्वा भारतीयसनातनधर्मस्य प्रचारमकरोत्। क्रि.श. १९५८ तमे वर्षे अमेरिकाविश्वविद्यालयेषु वेदगणितविषये धार्मिकविषये भारतीयसंस्कृतिविषये च उपन्यासं कृत्वा द्वितीय- विवेकानन्दः इति प्रसिद्धिं प्राप्नोत्। यदा मुनिवर्यः भारतमागच्छत् तदा स्वविरचितः विवरणात्मकः षोडश-सूत्रव्याख्यानग्रन्थः नष्टो जातः इति विषयः अवगतः। सततप्रवासेन निरन्तरकार्येण च श्रान्तः यतिश्रेष्ठोऽयं दृष्टिदोषयुक्तोऽपि पुनरेकं ग्रन्थमरचयत्। अद्यापि 'वेदिक् मेथमेटिक्'' इति आङ्ग्लभाषायां सः ग्रन्थः लभ्यते ।

५. भारतीयसंस्कृत्या सह विज्ञानविषये गणितविषये च स्वामिनः योगदानमसदृशं वर्तते । एतस्य वाक्चातुर्यं, मेधाशक्तिम्, उन्नतविचारधारां चावलोक्य न केवलं भारतीयाः अपि तु विदेशीयाः अपि आकर्षिताः अभवन् । एतादृशः महापुरुषः क्रि.श.१९६० तमे वर्षे फेब्रवरि- मासस्य द्वितीयदिनाङ्के परं धाम प्राप्नोत् ।

यथा शिखा मयूराणां नागानां मणयो यथा।
तद्वद्वेदाङ्गशास्त्राणां गणितं मूर्धनि स्थितम्।।

*****

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. शून्यान्वेषणप्राज्ञाः के?

२. श्रीभारतीकृष्णतीर्थस्वामिमहाभागः किमिति प्रसिद्धःअभवत् ?

३. वेदगणितस्य कः ग्रन्थः आङ्ग्लभाषायां लभ्यते ?

४. वेङ्कटरमणं मद्रास् संस्कृतसङ्घः केन उपाधिना सममानयत् ?

५. प्राचीनकाले प्रसिद्धाः गणितज्ञाः के?

२. लिङ्गविभक्तिवचनानि लिखत ।

१. एतस्य २. पित्रा ३. गुरोः ४. मनसि

३. लकारपुरुषवचनानि लिखत ।

१. अकथयत् २. विराजते ३. आसन् ४. प्रभवामः

४. वाक्ये योजयत ।

१. समाप्य २. तपः ३. सकाशात् ४. यदा-तदा

५. सन्धिं विभज्य नाम लिखत ।

१. भारतादेव २. वेदेष्वन्तर्गतः ३. शृङ्गगिरावेव ४. एवेति

६. समानार्थकपदं लिखत ।

१. प्राज्ञः २. प्रथितः ३. मूर्धा ४. वरेण्यः

७. विरुद्धार्थकपदं लिखत ।

१. प्राचीना २. उन्नतिः ३. उत्तीर्णः ४. स्वीकृतवान्

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

८. **प्रश्ननिर्माणं कुरुत (रेखाङ्कितपदमुद्दिश्य)**

१. स्वामिवरेण्यः तिन्नवेलिग्रामे अजायत ।

२. सूत्राणां साक्षात्कारोऽभवत् ।

३. मनसि एव गणनं कृत्वा उत्तरं वक्तुं प्रभवामः ।

९. **वाक्यदोषं परिहरत ।**

१. गणितपरम्परा प्राचीनः अस्ति ।

२. सप्तविषयाः स्वीकृताः आसीत् ।

१०. **दशवाक्यैः संस्कृत भाषया, कन्नड भाषया आङ्गल भाषया वा उत्तरं लिखत ।**

१. श्रीवेङ्कटरमणसरस्वतीमहोदयस्य विद्याभ्यासविषयं विवृणुत ।

२. श्रीवेङ्कटरमणसरस्वतीमहोदयः सन्न्यासाश्रमस्वीकारानन्तरं किं किम् अकरोत् ?

अवधेयांशः

वेदगणितस्य षोडश सूत्राणि

१. एकाधिकेन पूर्वेण ।

२. निखिलं नवतः चरमं दशतः।

३. ऊर्ध्वतिर्यग्भ्याम् ।

४. परावर्त्य योजयेत् ।

५. शून्यं साम्यसमुच्चये

६. आनुरूप्ये शून्यमन्यत् ।

७. सङ्कलन-व्यवकलनाभ्याम्

८. पूरणापूरणाभ्याम् ।

९. चलनकलनाभ्याम् ।

१०. यावदूनम् ।

११. व्यष्टिसमष्टिः ।

१२. शेषाण्यङ्केन चरमेण ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

१३. सोपान्त्यद्वयमन्त्यम् । १४. एकन्यूनेन पूर्वेण ।

१५. गुणितसमुच्चयः । १६. गुणकसमुच्चयः ।

उपसूत्राणि

१. आनुरूप्येण । २. शिष्यते शेषसंज्ञः ।

३. आद्यमाद्येनान्त्यमन्त्येन । ४. केवलैः सप्तकं गुण्यात् ।

५. वेष्टनम् । ६. यावदूनं तावदूनम् ।

७. यावदूनं तावदूनीकृत्य वर्गं च योजयेत् ।

८. अन्त्ययोर्दशकेऽपि । ९. अन्त्ययोरेव ।

१०. समुच्चयगुणितः । ११. लोपनस्थापनाभ्याम् ।

१२. विलोकनम् । १३. गुणितसमुच्चयः समुच्चयगुणितः।

१४. ध्वजाङ्कः ।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

उदाहरणम् ।

- एकाधिकेन पूर्वेण सङ्ख्यायाः अन्ते पञ्च सङ्ख्या
  यत्र भवति तत्रैव वर्ग (Square) करणार्थमिदं सूत्रमुपयुज्यते ।

$35^2 = \quad 3 \times (3+1) \quad \uparrow 5^2$

$3 \times 4 \quad \uparrow 5 \times 5$

$12 \quad 25$ उत्तरम् = 1225

$205^2 = 20 \times (20+1) \quad \uparrow 5^2$

$20 \times 21 \quad \uparrow 5\times5$

$420 \quad 25$ उत्तरम् = 42025

- ऊर्ध्वतिर्यग्भ्याम् इदं सूत्रं गुणनक्रियायामुपयुज्यते ।

ऊर्ध्व - ↑ (Vertical)   तिर्यक् - ⤧ (Cross)

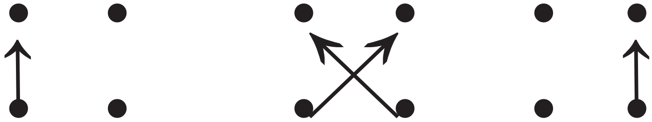

34 ⤧ (5 × 3) (5 × 4 + 2 × 3) (2 × 4)

× 52   15   26   8

1768

86

× 67   (6 × 8) (6 × 6) + (7 × 8) 7 × 6

48 92 42

5762

हे राजन् तव मन्दिरे यदि नरो यं कञ्चनाङ्कं वदेत्

तं रामैर्गुणितं विलोचनयुतं दिग्भिर्हतं कारयेत् ।

तिथ्याप्तञ्च पुनश्च शेषमिह तं तद्विंशतिघ्नं कुरु

तावत्त्वं धनधान्यसन्ततियुतो राज्यं चिरं पालयेः ।।

ऊहितः अङ्कः-४

४ × ३ (रामैः गुणितम्)= १२

१२ + १२ (विलोचनयुतम्)= १४

१४ × १० (दिग्भिः हतम्) = १४०

१४० : १५ (तिथ्याप्तम्) = ०५ (शेषम्)

०५ × २० (विंशतिघ्नम्) = १००

*****

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

क्रियाकलापः

कृदन्तरूपाणि

शतृ प्रत्ययान्तवर्तमानकृदन्तरूपम् (परस्मैपदिधातूनाम्)

धातुः प्रत्ययः	-	पुँल्लिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	न.लिङ्गे
पठ् + शतृ	-	पठन्	पठन्ती	पठत्
पूर्णं कुरुत	-			
लिख् + शतृ	-	________	________	________
____ + ____	-	क्रीडन्	क्रीडन्ती	क्रीडत्
चल् + ____	-	चलन्	चलन्ती	चलत्
____ + ____	-	पतन्	पतन्ती	पतत्

शानच् प्रत्ययान्त- वर्तमानकृदन्तरूपम् (आत्मनेपदिधातूनाम्)

वन्द् + शानच्	वन्दमानः	वन्दमाना	वन्दमानम्
पूर्णं कुरुत ।			
भाष् + ____	भाषमाणः	भाषमाणा	भाषमाणम्
____ + शानच्	सहमानः	________	________
वृध् + ____	________	________	________
____ + ____	राजमानः	राजमाना	राजमानम्

क्तान्त भूतकृदन्तरूपम् (कर्मणि अर्थे भावार्थे च)

धातुः प्रत्ययः	-	पुँल्लिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	न.लिङ्गे
पठ् + क्त	-	पठितः	पठिता	पठितम्
पूर्णं कुरुत ।				
लिख् + ____	-	लिखितः	लिखिता	________
____ +क्त	-	अर्चितः	________	अर्चितम्
जीव् + ____	-	जीवितः	जीविता	जीवितम्
____ + ____	-	खादितः	खादिता	खादितम्

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

क्तवतु प्रत्ययान्तः भूतकृदन्तरूपम् (कर्तरि अर्थे)

धातुः प्रत्ययः		पुँल्लिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	न.लिङ्गे
पठ् + क्तवतु	-	पठितवान्	पठितवती	पठितवत्

पूर्णं कुरुत

जीव् + क्तवतु		________	________	________
अर्च् + ____	-	अर्चितवान्	________	अर्चितवत्
खाद् + क्तवतु	-	खादितवान्	खादितवती	________
गम् + ____	-	________	गतवती	गतवत्

पदबन्धः

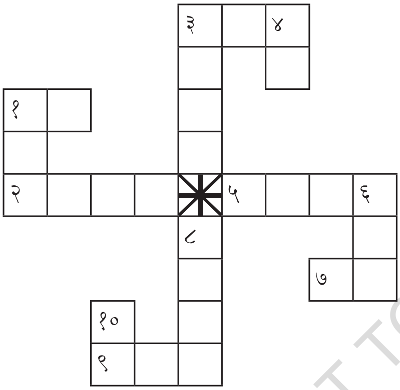

*** वामतः दक्षिणम्**

१. सखा इव भाति अयं रविः (२)
२. वाणिज्ये इमौ भवतः एव (४)
३. देवकीनन्दनस्य जन्मतिथिः (३)
५. आदिकाव्यं रचितमनेन (४)
७. वर्णेन वायसः इव, परन्तु मधुरं कूजति (२)
९. हरति इत्यस्य समानार्थकः (३)

*** उपरिष्टात् अधः**

१. जनकमहाराजस्य राजधानी एषा नगरी (३)
३. पाणिनिना रचितोऽयं ग्रन्थः (४)
४. अयं जलचरः जलं विना नैव जीवति (२)
६. नाटके प्रधानः अयं कः? (३)
८. तस्करः करोति (४)
१०. तद् शब्दः तृतीयाविभक्तौ एकवचने (२)

*****

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

A5X6D2

त्रयोदशः

छन्दः

श्लोके अक्षराणां पदानाञ्च नियतविन्यासरीतिः एव छन्दः । छन्दश्शास्त्रस्य आद्यः प्रवर्तकः भगवान् पिङ्गलाचार्यः ।

यत्र नियतानि अक्षराणि अवलम्ब्य श्लोकः विरच्यते तत्र अक्षरछन्दः इति व्यवहारः वर्तते ।

प्रत्येकस्मिन् श्लोकपादे लक्षणानुगुणं नियतानि अक्षराणि भवन्ति । एतानि ह्रस्व-दीर्घभेदेन लघु-गुरुसंज्ञां प्राप्नुवन्ति ।

- ह्रस्वस्वरः, ह्रस्वस्वरयुक्तं व्यञ्जनं च लघुः भवति । लघुचिह्नम् '∪'.

  ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪

  यथा - अ, इ, उ, ऋ, क, जि, भु, कृ
- दीर्घस्वरः, दीर्घस्वरयुक्तं व्यञ्जनं च गुरुः भवति ।

  गुरुचिह्नम् '—'

  यथा - आ, ई, ऊ,ॠ, ए, ऐ, ओ, औ, पा, पी, पू, पॄ,पे, पै पो, पौ,
- विसर्गयुक्तम्, अनुस्वारयुक्तं चाक्षरं गुरुः भवति ।

  यथा - कः , कं
- संयुक्ताक्षरस्य पूर्वस्थितम् अक्षरं गुरुः भवति ।

  यथा - चन्द्रः, अस्ति, तक्षकः
- पादान्तस्थाने विद्यमानं ह्रस्वाक्षरं गुरुचिह्नं वा प्राप्नोति ।

लघुगुरुणाम् अवस्थितिम् अनुसृत्य अष्ट गणाः भवन्ति । त्रयाणां अक्षराणाम् एकगणः भवति ।

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

अष्टगणाः य-र-त-भ-ज-स-म-न ।

आदिमध्यावसानेषु **यरता** यान्ति लाघवम् ।
भजसा गौरवं यान्ति **मनौ** तु गुरुलाघवम् ।।
अत्र गणसूचकं सुलभं सूत्रमपि वर्तते ।

यमाताराजभानसलगम्

१.	यमाता	= यगणः	यशोदा	∪ – –
२.	मातारा	= मगणः	रामेभ्यः	– – –
३.	ताराज	= तगणः	जानाति	– – ∪
४.	राजभा	= रगणः	भारती	– ∪ –
५.	जभान	= जगणः	ददाति	∪ – ∪
६.	भानस	= भगणः	राजति	– ∪ ∪
७.	नसल	= नगणः	भवति	∪ ∪ ∪
८.	सलगम्	= सगणः	विधिना	∪ ∪ –

१. **यरत** गणाः

१. आदिलघुः = यगणः = ∪ - -
२. मध्यलघुः = रगणः = - ∪ -
३. अन्त्यलघुः = तगणः = - - ∪

२. **भजस** गणाः

४. आदिगुरुः = भगणः = - ∪ ∪
५. मध्यगुरुः = जगणः = ∪ - ∪
६. अन्त्यगुरुः = सगणः = ∪ ∪ -

३. **मन** गणौ

७. सर्वगुरुः = मगणः = - - -
८. सर्वलघुः = नगणः = ∪ ∪ ∪

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

१. अनुष्टुप्

अनुष्टुभि प्रतिपादम् अष्टाक्षराणि । अत्र चतुर्ष्वपि पादेषु पञ्चमं लघुः, षष्ठं च गुरुः, प्रथमतृतीयपादयोः सप्तमाक्षरं गुरुः, द्वितीयचतुर्थपादयोः सप्तमाक्षरं लघुः।

सामान्यतया छन्दसि यत् लक्षणवाक्यं भवति तदेव उदाहरणवाक्यमपि भवति।

लक्षणम् -

∪ —   ∪—∪

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।

∪ – –   ∪ – ∪

गुरुषष्ठं च पादानाम् चतुर्णां स्यादनुष्ठुभि ।।

उदाः-

असहायः पुमानेकः कार्यान्तं नाधिगच्छति ।
तुषेणापि विनिर्मुक्तः तण्डुलो न प्ररोहति ।।

२. इन्द्रवज्रा

अत्र प्रतिपादम् एकादशाक्षराणि भवन्ति । त-त-ज गणाः गुरुद्वयञ्च ।

लक्षणम् -

त	त	ज	गुरुः गुरुः
– – ∪	– – ∪	∪ – ∪	– –
स्यादिन्द्र	वज्रा य	दि तौ ज	गौ ग:

उदाः-

१. विद्वान् कुलीनो न करोति गर्वम् ।

२. सम्पूर्णकुम्भो न करोति शब्दम्।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. छन्दश्शास्त्रस्य आद्यः प्रवर्तकः कः ?

२. गणे कति अक्षराणि भवन्ति ?

३. कति गणाः भवन्ति ?

४. इन्द्रवज्रावृत्ते प्रतिपादं कति अक्षराणि भवन्ति ?

२. लघूत्तरं लिखत ।

१. अनुष्टुप् छन्दसः लक्षणं लिखत ।

२. इन्द्रवज्रावृत्तस्य लक्षणं लिखत ।

@KTRS NOT TO BE REPUBLISHED

३.   प्रस्तारं विलिख्य गणविभागं कृत्वा छन्दसः नाम लिखत ।

१.   अर्धो घटो घोषमुपैति नूनम् ।

२.   वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्य समप्रभ ।

क्रियाकलापः

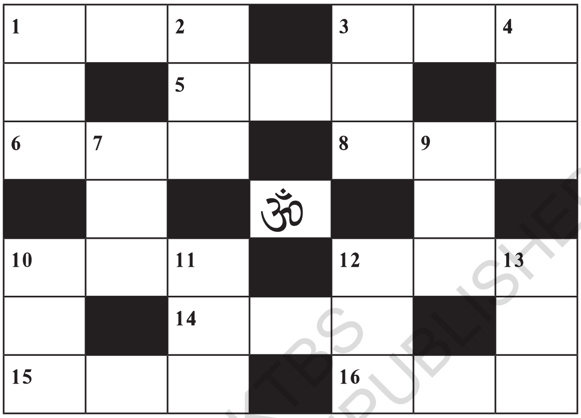

✻ वामतः दक्षिणम्

१.   गजस्य पादं एषः गृहीतवान् । (३)

३.   भूपपण्डितसभ्यानां कान्तः एषः । (३)

५.   पुनरपि मरणं पुनरपि ...... । (३)

६.   पितुः पर्यायः । (३)

८.   अधो लोकः । (३)

१०.   अन्ते नद्वययुक्तं अरण्यम् । (३)

१२.   अत्र सरोवरः साकारः भविष्यति । (३)

१४.   श्री भारतीतीर्थस्वामिनः अस्मिन् विषये परिणताः आसन् । (३)

१५.   शरमध्ये ककारोऽस्ति अथापि शिवः। (३)

१६.   अपरं रौप्यम् । (३)

✻ उपरिष्टात् अधः

१.   जन्मशतेषु पुण्यतमं जन्म । (३)

२.   एषः वस्त्राणि क्षालयति । (३)

३.   न,न एतत् मुखम् अस्ति । (३)

४.   रङ्गमञ्चे एषः हस्तपादं चालयति। (३)

७.   सर्वत्रापि नूतनः । (३)

९.   अधस्तात् आगच्छतु समुद्रः मिलति।   (३)

११.   अस्मिन् पत्तने गरः अस्ति । (३)

१२.   युध्दे कः पलायते ? (३)

१३.   मेघध्वनेः अपरं नाम ।

✻✻✻✻✻

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

१. वृद्धायाः देशप्रेम

H$pñ_píMV Jm_ H$m{MV dÕm ApñV & Vñ`m: MËdma: nÌm: gpÝV& V gd l_Or{dZ: eam: M & EH$×m Vñ` ×eñ` Cn[a eÌUm_ AmH$_U ^d{V& V×m ×e gdÌ `dH$mZ gÝ` àde`pÝV & dÕm Á`ðnÌ_ Amh` d×{V & ""nÌ! ×ea j U Añ_mH$ H$Vì`_ Añ_mH$ ×e: B×mZr_ AmnËH$mb ApñV& AV: ^dmZ A{n g{ZH$: ^dV & _mV^{_a j U H$amV'' B{V & Á`ðnÌ: gÝVmfU _mVdMZ_ A“rH$am{V & aUm“U JÀN{V & em`U `Õ H$am{V & dra_aU àmßZm{V & dÕm nÌñ` _aU eUm{V & {H$ÝV {H$[#m×{n {dM{bVm Z ^d{V & {ÛVr`nÌ `ÕmW àf`{V & {ÛVr`: A{n `Õ _aU àmßZm{V &

dÕm B×mZr_ A{n Z p l Þm & VVr`nÌ A{n aUm“U àf`{V & VVr`: A{n aUa“ _V: ^d{V & B×mZt dÕm {MÝV`{V & ""MVW nÌ A{n aUa“ àf`m{_'' B{V & V×mZt V× Jm_rUm: AmJË` d×pÝV & ""_mV:! ^dVr dÕm & ApÝV_H$mb ^dË`m: gdmW H$m@{n ZmpñV & A{n M ^dË`m: demÕmamW Ef: EH$: Ed nÌ: Ad{eï: & EV_ A{n _Ë`_ l _m àf`V'' B{V &

V×m _mVm d×{V ""_×r`mZm_ nÌmUm_ Anj`m __ OÝ_^{_: Ed lðm & OÝ_^{_aj Umn j `m AÝ`V _hmH$m` ZmpñV Ed'' B{V& Ed gm MVW nÌ_ A{n aUa“ àf`{V & aUa“ Kma `Õ àdVV & AÌ dÕm`m: amÌm {ZÐm A{n ZmpñV& Vñ`m: EH$m Ed {MÝVm ñd×eñ` H$m J{V: ^dV ? B{V &&

EH$pñ_Z {×Z àmV: EH$: Jm_ñW: AmJË` ×: l Z d×{V - ""_mV: ^dË`m:

MVW: nÌ: A{n _V:'' B{V & V×m _mV: Z`Z AlnU & Jm_ñW: d×{V- ""_mV:, d` V àW__ Ed {dkm{nVdÝV: ^dVr Ad{eï_ EH$_d nÌ _m àf`V B{V & ^dVr Añ_mH$ dMZ Z lVdVr & AYZm M am{×{V&'' _mVm -"" ^m:, __ nÌ: _V: B{V Z am{×{_ & {H$ÝV AYZm `ÕmW àf{`V __ n#m_: nÌ: ZmpñV {H$b B{V am{×{_& Añ_mH$ ×eñ` H$m J{V: ñ`mV ?

Jm_ñW:- V{Ûf` {MÝVm _mñV& ^dË`m: nÌ n#mËd JV: & {H$ÝV ×e: a{ jV: & {dO`bú_r: Añ_mH$ nj_ Am{b{“VdVr & d`_ B×mZt {dO`em{bZ: B{V & EVV lËdm dÕm AVrd öïm ^d{V & AV Ed CÀ`V ""OZZr OÝ_^{_íM ñdJm×{n Jar`gr'' B{V C{º$: à{gÕm dVV&

अभ्यासः

१. दशवाक्यैः संस्कृत भाषया,कन्नड भाषया, आङ्गल भाषया वा उत्तरं लिखत ।

१. वृद्धायाः देशप्रेम विषये लिखत।

*****

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

२.धर्मो रक्षति रक्षितः

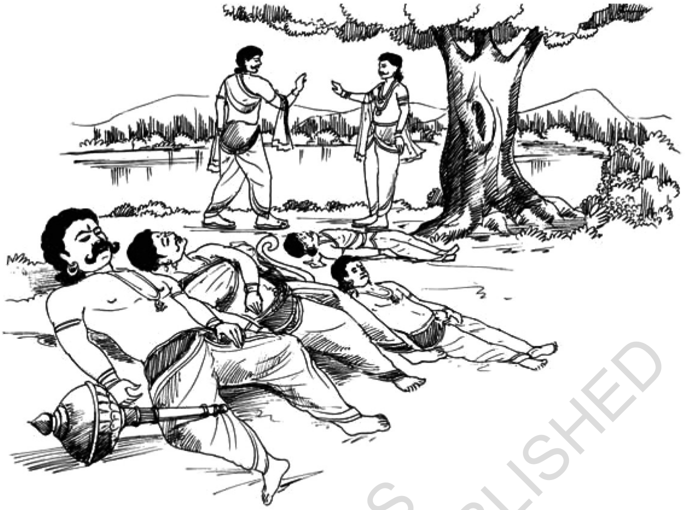

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

यक्षः - किन्नु हित्वा प्रियो भवति किन्नु हित्वा न शोचति ।
किन्नु हित्वार्थवान् भवति किन्नु हित्वा सुखी भवेत् ।। १ ।।

धर्मराजः - मानं हित्वा प्रियो भवति क्रोधं हित्वा न शोचति ।
कामं हित्वार्थवान् भवति लोभं हित्वा सुखी भवेत् ।। २ ।।

यक्षः - कः शत्रुः दुर्जयः पुंसां कश्च व्याधिरनन्तकः ।
कीदृशश्च स्मृतः साधुः असाधुः कीदृशः स्मृतः ।। ३ ।।

धर्मराजः - क्रोधः सुदुर्जयः शत्रुः लोभो व्याधिरनन्तकः ।
सर्वभूतहितस्साधुः असाधुः निर्दयः स्मृतः ।। ४ ।।

यक्षः - किं स्वित् प्रवसतो मित्रं किं स्विन्मित्रं गृहे सतः ।
आतुरस्य तु किं मित्रं किं स्विन्मित्रं मरिष्यतः ।। ५ ।।

धर्मराजः - सार्थः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।

आतुरस्य भिषङ्मित्रं दानं मित्रं मरिष्यतः ।। ६ ।।

यक्षः - व्याख्यातः पुरुषो राजन् यश्चसर्वधनी नरः ।
तस्मात्त्वमेकं भ्रातॄणां यमिच्छसि स जीवतु ।। ७ ।।

धर्मराजः - धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्मं न त्यजामि मानो धर्मो हतोऽवधीत् ।। ८ ।।
यथा कुन्ती यथा माद्री विशेषो नास्ति मे तयोः ।
मातृभ्यां सममिच्छामि नकुलो यक्ष जीवतु ।। ९ ।।

यक्षः - तस्य तेऽर्थाच्च कामाच्चानृशंस्यं हि परं मतम् ।
तस्मात्ते भ्रातरः सर्वे जीवन्तु भरतर्षभ ।। १० ।।

भावार्थः

१. यक्षः धर्मराजं पृच्छति-राजन्, मानवः किं त्यक्त्वा सर्वेषां प्रियो भवति? किं त्यक्त्वा न शोचति? किं सन्त्यज्य धनवान् भवति? किं विहाय सुखी भवति?

२. धर्मराजः वदति । अभिमानत्यागेन सर्वेषां प्रियो भवति । कोपवर्जितो न शोचति। आशात्यागेन धनवान् भवति । अलोभात् नरः सुखी भवति ।

३. जेतुं दुःसाध्योऽरिः कः? कस्य रोगस्य अन्तो नास्ति? सज्जनः कः? असाधुः कः?

४. कोपः सुलभेन जेतुम् अशक्यः अरिः । लोभस्य अन्त एव नास्ति । सर्वेषां प्राणिनां हितं यः इच्छति सः साधुरित्युच्यते । दयारहितः असाधुरिति कथ्यते।

५. प्रवासे वयस्यः कः? गृहे वर्तमानस्य सखा को भवति ? रोगिणः मित्रं किम्? मृतस्य कः सुहृत् भवति?

NOT TO BE REPUBLISHED ©KTBS

६. प्रवासं कुर्वतः सार्थ (सयात्रिकः) एव मित्रं भवति । गृहे निवसतः पत्नी एव मित्रं भवति । रोगिणः वैद्यः एव मित्रं भवति । मृतस्य जीविते कृतं दानमेव मित्रं भवति ।

७. राजन्, पुरुषः कः? सर्वेभ्यः श्रेष्ठः धनिकः कः? इति त्वया सम्यक् निरूपितम् । अतः तव चतुर्णां भ्रातॄणां मध्ये त्वं कमिच्छसि स जीवतु इति यक्षः अवदत्।

८. यः धर्मं नाशयति, तं धर्म एव हन्ति । यो धर्ममाचरति तं धर्म एव रक्षति । अतोऽहं धर्मं न त्यजामि । नाशितः धर्मः अस्मान् हन्यात् ।

९. यथा कुन्ती मे माता तथा माद्री अपि । अनयोर्मध्ये भेदं न पश्यामि । तयोर्विषये मयि समानः आदरः वर्तते । अतः माद्रीसुतः नकुल एव जीवतु इत्यहमिच्छामि।

१०. हे भरतोत्तम ते अर्थकामाभ्यां दया (धर्मः) एव श्रेष्ठा इति ज्ञातम् । अतः ते चत्वारोऽपि भ्रातर जीवन्तु ।

पद्यभागोऽयं महाभारतस्य वनपर्वणः उद्धृतः । यदा नकुलादयः चत्वारोऽपि यक्षवचनम् अनादृत्य जलं पीत्वा मृता भवन्ति । तदा धर्मराजः स्वभ्रातॄन् अनागतान् विचिन्त्य जलाशयसमीपमागच्छति । यक्षः धर्मराजमपि पूर्ववदेव पृच्छति । धर्मराजो यथामति उत्तरं वदामि इति वदति । तयोः सम्भाषणस्य केचनांशाः अत्र स्वीकृताः।

कविः - व्यासः

मातापितरौ - सत्यवती पराशरः च ।

कालः - क्रि.पू षष्ठशतकात् पूर्वम् ।

जन्मस्थलम् - यमुनानदी द्वीपः

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

कृतिः - महाभारतम्, अष्टादशपुराणानि, ब्रह्मसूत्राणि ।

प्रशंसा - अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः ।

अफाललोचनः शम्भुः भगवान् बादरायणः ॥

अभ्यासः

१. दशवाक्यैः संस्कृत भाषया, कन्नड वा आङ्ग्लभाषया उत्तरं लिखत ।

१. यक्षधर्मराजयोः सम्भाषणसारं सङ्गृह्य लिखत ।

****

महाभारतस्य महिमा

धर्मे ह्यर्थे च कामे मोक्षे च भरतर्षभ ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत् क्वचित् ॥
त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थाय कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमुत्तमम् ॥
अर्थशास्त्रमिदं प्रोक्तं धर्मशास्त्रमिदं महत् ।
कामशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

**आयेद्बिरेऽम्बरपथं परितः पतङ्गाः
भृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति।
सङ्कोचमचति सरस्त्वयि द्वीनद्वीनो
मीनो नु हन्त कतमां गतिमभ्युपैतु ॥**

*****

परिशिष्टम्

१. वाक्यरचनाकौशलम्

✲ प्रदत्तं चित्रं दृष्ट्वा यथा छात्रः पञ्चवाक्यानि लिखति तथा अध्यापकः छात्रान् सूचयेत् ।

उदाहरणम्-

१.

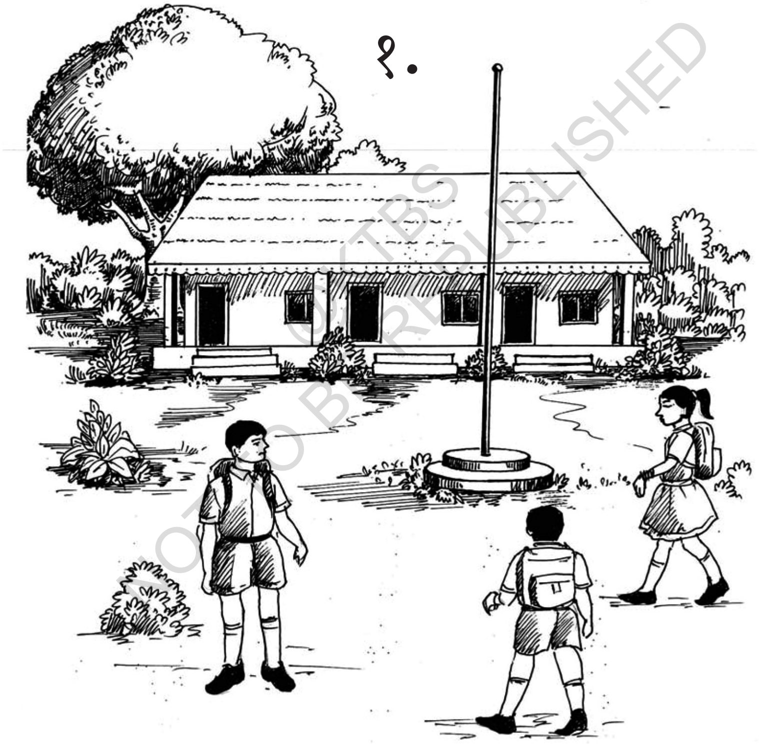

१) एषः विद्यालयोऽस्ति । २) विद्यालयस्य पुरतः ध्वजस्तम्भः भवति । ३) विद्यालयस्य पृष्ठतः वृक्षः अस्ति । ४) विद्यालयस्य पुरतः छात्राः सन्ति । ५) विद्यालयं परितः सस्यानि सन्ति ।

२.

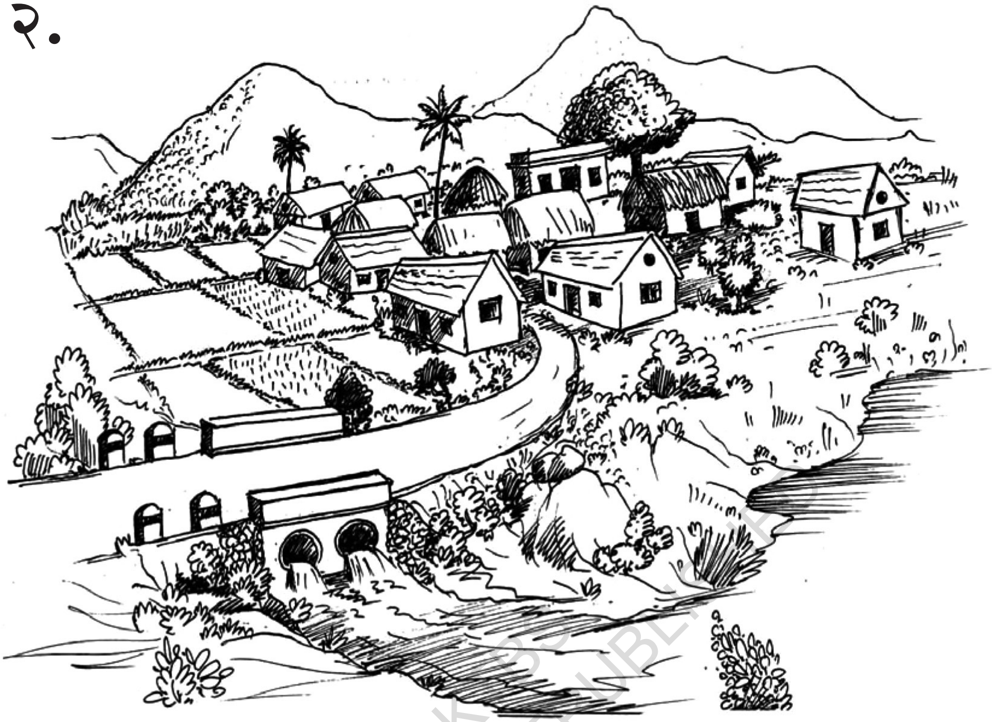

गृहम्, अचलः, मार्गः, नदी, क्षेत्रम्, जलम्, उन्नतः, ग्रामः

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

३.

उद्यानम्, दीपः, शिलासनम्, वर्तुलाकारः, पर्वतः, विहरन्ति, उपविशन्ति

© KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

४.

यानम्, मार्गः, जनाः, बलिका, आपणः, गच्छति, विक्रीणीते, भवानपि, शोभते

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

५.

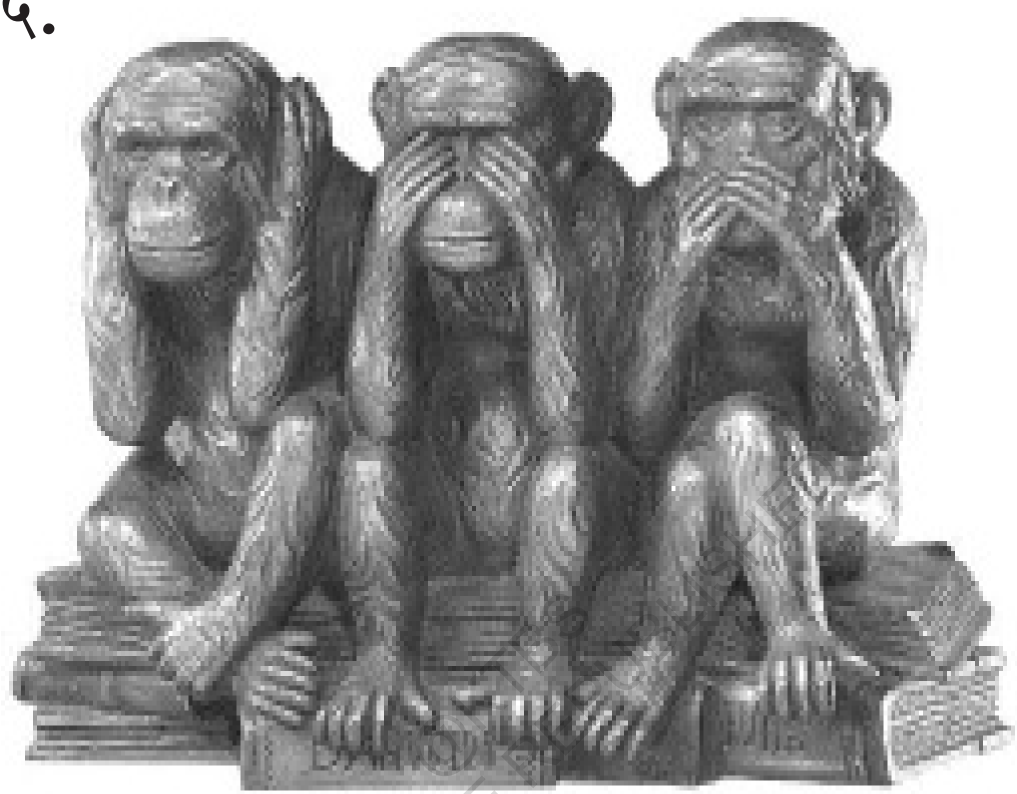

नयनम्, मुखम्, कर्णः, मर्कटः,गान्धीमहोदयः, उपविशति, पश्यति, शृणोति

NOT TO BE REPUBLISHED

२. गद्यावगाहनम्

पाठः-१

कस्मिंश्चिद् ग्रामे एकः वृद्धः कृषकः अवसत् । सः परिश्रमी, दूरदर्शी तथा सरलस्वभावः आसीत् । तस्य चत्वारः पुत्राः आसन् । परं ते अलसाः अभवन् । ते कृषिकार्ये पितुः सहयोगं न अकुर्वन् । न च तेषां कृषिकार्ये रुचिः आसीत् ।

अस्मात् कारणात् वृद्धकृषकः चिन्तितवान्।

मरणासन्नावसरे सः स्वपुत्रान् अकथयत्, यत् मम क्षेत्रेषु गुप्तं धनं वर्तते, मम मरणानन्तरं क्षेत्राणि खनित्वा सुगुप्तं धनं प्राप्नुयुः। पुत्राः एतत् श्रुत्वा प्रासीदन्। पितुः मृत्योः पश्चात् निजक्षेत्राणि अकर्षयन् । परं सुगुप्तं धनं न लब्धम् । ते निराशाः सञ्जाताः । अन्ते मातुः प्रेरणया ते पुत्राः क्षेत्रेषु बीजानि अवपन् । परिणामतः प्रभूतं धान्यम् अभवत् । अपि च पितुः सुगुप्तधनस्य रहस्यम् अबोधन्।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

प्रश्नाः-

१. कृषकः कुत्र अवसत्?
२. वृद्धकृषकस्य स्वभावः कीदृशः आसीत्?
३. वृद्धकृषकस्य पुत्राः स्वभावेन कीदृशाः आसन्?
४. गुप्तं धनं कुत्र वर्तते?
५. कदा सुगुप्तं धनं प्राप्नुयात्?

पाठः-२

अथ कदाचित् तृषार्तः कोऽपि वायसः जलं प्राप्तुं सुचिरम् अभ्रमत् । परं सः काकः न कुत्रापि उदकं प्राप्तवान् । ततः शुष्कवदनः परिश्रान्तः चासौ प्राप्तवान् किमपि उद्यानम् । तत्र हि भाग्येन दृष्टवान् जलकुम्भम् ।

उपविश्य च तस्योपान्ते जलं पातुम् अयतत । किन्तु उदकं तस्मिन् घटे स्वल्पम् आसीत् । तस्मात् जलं प्रति चञ्चुं नेतुं सः नाशक्नोत् । तदा सः उपायं कृतवान् । सः घटे उपलानि चञ्चा उद्धृत्य अक्षिपत् । शीघ्रमेव जलम् उपरि आगच्छत् । तदा परितुष्टः सः भृशं जलम् अपिबत् ।

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

प्रश्नाः-

१. काकः घटं कुत्र दृष्टवान्?

२. काकः घटे कानि अक्षिपत्?

३. जलं प्राप्तुं कः अभ्रमत्?

४. परितुष्टः काकः किम् अकरोत्?

५. नाशक्नोत् पदं विभज्य लिखत ।

*****

पाठः ३

कस्मिंश्चित् ग्रामे कश्चन पण्डितः आसीत्। तस्य नाम भुकुण्डः इति। कदाचित् तस्योपरि कश्चन अपवादः आपतितः। राजभटाः तं कोविदं शृङ्खलया बद्ध्वा नृपस्य समीपं नयन्ति। भूपतिः तं विचार्य मरणदण्डनम् आदिशति। तदा भुकुण्डः 'अहं श्लोकमेकं वदामि कृपया अनुमतिं ददातु' इति प्रार्थयति।

भट्टिर्नष्टो भारविश्चापि नष्टः
भिक्षुर्नष्टो भीमसेनोऽपि नष्टः।
भुकुण्डोऽहं भूपतिस्त्वं हि राजन्
भभावल्यामन्तकस्सन्निविष्टः॥

इमं श्लोकं श्रुत्वा राजा तम् मरणदण्डनात् अमोचयत्।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

प्रश्नाः -

१. पण्डितस्य नाम किम्?
२. कस्योपरि अपवादः आपतितः?
३. कोविदं के नयन्ति?
४. 'पण्डितः' पदस्य पर्यायपदं किम्?
५. भूपतिः किम् आदिशति?

भभावल्ली =	भ - भट्टिः,	भा - भारविः
	भि - भिक्षुः,	भी - भीमसेनः
	भु - भुकुण्डः,	भू - भूपतिः
अन्तकः=यमः		

पाठः-४

संस्कृतभाषा देवभाषा । प्रायेण सर्वासां भारतीयभाषाणां प्राणभूता इति । यथा प्राणी अन्नेन जीवति परन्तु वायुं विना अन्नमपि जीवनं रक्षितुं न शक्नोति तथैव अस्मद्देशस्य कापि भाषा संस्कृतभाषावलम्बं विना जीवितुम् अक्षमेति निःसंशयम्। अस्यामेव अस्माकं धर्मः,अस्माकमितिहासः, अस्माकं भूतं,भविष्यञ्च सर्वं सुसन्निहितमस्ति ।

प्रश्नाः -

१. संस्कृतभाषा कासां प्राणभूता अस्ति?

२. प्राणी कं विना न जीवति?

३. संस्कृतभाषायां किं किं सुसन्निहितम् अस्ति?

४. अक्षमेति इदं पदं विभज्य लिखत ।

५. विना अव्ययेन वाक्यं रचयत ।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

*****

३. प्रश्नपत्रिका स्वरूपम्-IX

90 अङ्काः

भागः- अ (गद्यम् पद्यम्)

- ❋ एकवाक्येन उत्तरं लिखत । 10×1=10
- ❋ चतुर्थपदं लिखत । 4×1=4
- ❋ लघूत्तराणि लिखत । 4×2=8
- ❋ श्लोकयोः तात्पर्यं संस्कृतभाषया, कर्णाटकभाषया वा लिखत। 2×2=4
- ❋ कवेः देश-काल-ग्रन्थानां विषये लिखत । 1×3=3
- ❋ निर्देशानुसारम् उत्तरं लिखत। 3×3=9
- ❋ दशवाक्यैः संस्कृतभाषया, आङ्ग्लभाषया, कर्णाटकभाषया वा उत्तरं लिखत। 3×3=9
- ❋ पद्यं पूरयत । 1×3=3
- ❋ अपठितगद्यम् 1×4=4

भागः- आ (व्याकरणम्)

- ❋ समुचितम् उत्तरं क्रमाक्षरेण सह चित्वा लिखत। 10×1=10
- ❋ प्रयोपरिवर्तनं कुरुत । 1×2=2
- ❋ वाक्यदोषं परिहरत । 1×2=2
- ❋ अलङ्कारं विवृणुत । 1×3=3
- ❋ प्रस्तारं विलिख्य, गणविभागं कृत्वा छन्दसः नाम लिखत। 1×3=3

भागः - इ (रचनात्मकविभागः)

- ❋ संस्कृतभाषा अनुवादं कुरुत । 1×3=3
- ❋ संस्कृतभाषया, कर्णाटकभाषया वा अनुवादं कुरुत। 1×3=3
- ❋ पत्रं लिखत । 1×5=5
- ❋ प्रबन्धं लिखत । 1×5=5

❋❋❋❋❋

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

४. मार्गदर्शिनी प्रश्नपत्रिका
IX Std. Summative Assessment-2

Ma×. Marks-90

भागः - अ (गद्यम्-पद्यम्)

एकवाक्येन उत्तरं लिखता। 10×1=10

1. सिद्धारूढस्य गुरुः कः ?
2. प्राचीनकाले प्रसिद्धाःगणितज्ञाः के ?
3. बलिराजः केन पाताललोकं प्रवेशितः ?
4. के न योगमर्हतः ?
5. भीमः विराटराजेन कुत्र विनियुक्तः ?
6. आदिचुञ्चनगिरिक्षेत्रस्य प्रधानभूतः देवः कः ?
7. विक्रमार्कचरिस्य नामान्तरं किम् ?
8. शर्वसुतः कः ?
9. नरः प्रत्यहं किं प्रत्यवेक्षेत ?
10. अनित्यानि कानि ?

चतुर्थं पदं लिखत। 4×1=4

11. त्रेतायुगम् :- श्रीरामः ; द्वापरयुगम् ....।
12. सागरः- समुद्रः सुरभारती.................।
13. सर्वलघुः- नगण : सर्वगुरु ....।
14. नमः- चतुर्थी; बहिः.................।

© KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

लघूत्तराणि लिखत । 4×2=8

15. प्रासादं प्राप्ता अपि स्वामिचरणाः किमर्थं सभां नालङ्कुर्वन्ति ?

16. ब्रह्मराक्षसः कथं शापविमुक्तः अभवत्?

17. परमार्थतः शिवः कथमस्ति ?

18. सौभद्रः कथं ग्रहणं गतः?

वा

पुराणरीत्या आदिचुञ्चनगिरेः का कथा भवति ?

श्लोकयोः तात्पर्यं संस्कृतभाषया कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत। 2×2=4

19. वपुर्विरूपाक्षम् अलक्ष्यजन्मता
दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु।
वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते
तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने ।।

20. गङ्गातुङ्गाकावेरीजलमस्माकं मत्वा
कृतसङ्कल्पाः कार्यं कर्तुम् आलस्यं हित्वा ।
सुवर्णपुष्पां पृथिवीमेतां क्रष्टुम् आयान्तु
प्रवहतु कामं स्वेदस्रोतः धैर्यं मा जहतु ऽ ऽ
भोः भोः, धैर्यं मा जहतु ऽ ।।

कवेः देश-काल-ग्रन्थानां विषये लिखत । 1×3=3

21. विद्वान् जि. महाबलेश्वर भट्टः **वा** कालिदासः।।

यथा निर्देशम् उत्तरं लिखत । 3×3=9

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

22. अस्मिन् चित्रे थूत्क्रियताम् ।

क: पाठ:? क: अवदत्?कस्य चित्रे?

23. तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे ।

क: पाठ:? क: अनुवृत्तिं कर्तुं न उत्सहे? काम् अवदत्?

24. सहजौ मे प्रहरणम्।

क: पाठ: ? कम् अवदत्? कस्य भुजौ सहजौ प्रहरणम्?

दशभि: वाक्यै: उत्तरं संस्कृतभाषया कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत। 3×3=9

25. दीपावलिमहोत्सवस्य वैशिष्ट्यं लिखत ।

26. आदिचुञ्चनगिरि: इति नाम कथं प्रथितम्?

27. सुभाषितकार: चातकं सम्बोध्य किं वदति, तस्य सन्देश: क: ?

वा

बृहन्नला - अभिमन्य्वो: सम्भाषणं संगृह्य लिखत ।

पद्यं पूरयत। 1×3=3

28. उद्योगिनं....................................

....

....

.... कोऽत्रदोष: ।।

29. अनुच्धेदं पठित्वा उत्तरत

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

पाठः-४

संस्कृतभाषा देवभाषा । प्रायेण सर्वासां भारतीयभाषाणां प्राणभूता इति । यथा प्राणी अन्नेन जीवति परन्तु वायुं विना अन्नमपि जीवनं रक्षितुं न शक्नोति तथैव अस्मद्देशस्य कापि भाषा संस्कृतभाषावलम्बं विना जीवितुम् अक्षमेति निःसंशयम्। अस्यामेव अस्माकं धर्मः,अस्माकमितिहासः, अस्माकं भूतं,भविष्यञ्च सर्वं सुसन्निहितमस्ति ।

प्रश्नाः -

१. संस्कृतभाषा कासां प्राणभूता अस्ति?

२. प्राणी कं विना न जीवति?

३. संस्कृतभाषायां किं किं सुसन्निहितम् अस्ति?

४. 'विना' अव्ययेन वाक्यं रचयत । 1×3=3

भाग-आ (व्याकरणम्)

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

समुचितं उत्तरं चित्वा क्रमाक्षरेण सह लिखत। 10×1=10

30. "सज्जनः' इत्यत्र अयं सन्धिः अस्ति।

a.जश्त्वसन्धिः b.अनुनासिकसन्धिः c.श्चुत्वन्धिः d.अनुस्वारसन्धिः

31. "कर्णार्जुनौ' अत्र अयं समासः अस्ति ।

a.कर्मधारयः b.द्विगुः c.द्वन्द्वः d.तत्पुरुषः

32. स्मृतः अस्य समानार्थकपदम् इदं भवति ।

a.मृतः b.विस्मृतः c.अमृतः d.ज्ञातः

33. लुब्धकः अस्य समानार्थक पदम् इदं भवति।

a.चरणः b.व्याघ्रः c.व्याधः d.पिकः

34. सम्प्रदानकारकस्य विभक्तिः एषा।

a.तृतीया b.पञ्चमी c.सप्तमी d.चतुर्थी

35. वन्दै एषः लकारः

a.लट् b.लुट् c.लृट् d.लोट्

36. उभावपि अस्य सन्धिविभजनम् एवं भवति ।

a.उभा+अपि b.उभौ+अपि c.उभाव + पि d.उभा + पपि

37. अत्र समूहेतर पदम् इदं भवति।

a.रामाय b.विहाय c.सूर्याय d.हरये

38. उत्तरपदार्थप्रधानः एषः समासः ।

a.द्विगुः b.कर्मधारयः c.तत्पुरुषः d.द्वन्द्वः

39. गणाः एते सन्ति।

a.अष्ट b.पञ्च c.षट् d.त्रयः

40. प्रयोगं परिवर्तयत । 1×2=2

a.अहं गुरुं नमामि b.बालेन क्षीरं पीयते।

41. वाक्यदोषं परिहरत। 1×2=2

a. नगरेण अभितः उपवनम् अस्ति ।

b. भोजनस्य प्राक् हस्तपादं प्रक्षालय। 1×3=3

42. अलङ्कारं विवृणुत ।

विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ।

प्रस्तारं विलिख्य गणविभागं कृत्वा छन्दो नाम लिखत। 1×3=3

43. सम्पूर्णकुम्भो न करोनि श्ब्दम्।

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

भागः-इ (रचनात्मक विभागः)

संस्कृत भाषया अनुवादयत। 1×3=3

44. ಇದು ನಮ್ಮ ಊರಿನ ದೇವಾಲಯ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸರೋವರವಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಉಪವನವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಜನರು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಸಾಯಂಕಾಲ ವಿಹರಿಸಲು ಬರುತ್ತಾರೆ.

कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा अनुवादं कुरुत। 1×3=3

45. इन्दुः रात्रौ उदयते। इन्दोः प्रकाशः चन्द्रिका। चन्द्रिकायाः ज्योत्स्ना इति नाम अस्ति। सा शीतला आह्लादकारिणी च वर्तते।

46. दिनत्रयं विरामं सम्प्रार्थ्य कक्ष्याध्यापकं प्रति विरामपत्रं लिखत 1×5=5

वा

शालावार्षिकोत्सवविषये मित्रं प्रति पत्रं लिखत।

प्रबन्धं लिखत 1×5=5

47. जनसंख्यास्फोटः **वा** दूरदर्शनम्

*****

©KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

५. पदकोषः

अधिकृतः	ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ	Authoritatively
अनुशासनम्	ಆದೇಶ	Instruction
अनूद्य	ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ	Having studied
अन्तेवासी	ಶಿಷ್ಯ	Student
अभिलषितम्	ಇಚ್ಛಿಸಿದ	Desied
अधिष्ठानम्	ಪಟ್ಟಣ	City
अमेध्यम्	ಮಲ	Human shit,stool
अशेषः	ಸಂಪೂರ್ಣ	Entire, Complete
अजिनम्	ಚರ್ಮ	Skin
अकिञ्चनः	ಬಡವ	Poor
अधरः	ಕೆಳತುಟಿ	Down lips (lowerlip)
अनुस्यूतः	ನಿರಂತರ	Continuously
अम्भोदः	ಮೋಡ	Cloud
अन्वयः	ವಂಶ	Dynasty leanage
अचलः	ಪರ್ವತ	Mountain
अहिः	ಹಾವು	Snake, serpent

NOT TO BE REPUBLISHED @KTBS

आयुक्तः	ಪ್ರತಿನಿಧಿ	Representative
आम्लः	ಹುಳಿ	Sour
आम्रः	ಮಾವು	Mango
आयतनम्	ಕಟ್ಟಡ	Building
आखेटकः	ಬೇಟೆಗಾರ	A hunter
आली	ಗೆಳತಿ, ಸಾಲು	A female friend, line
अनलः	ಬೆಂಕಿ	Fire
अंसः	ಹೆಗಲು	Shoulder
आर्तः	ದು:ಖ	Pathetic
उच्छिष्ठम्	ಎಂಜಲು	Leftover
उपयन्ता	ವರ, ಮದುಮಗ	Bridegroom
उदधिः	ಸಮುದ್ರ	Ocean
उत्सङ्गः	ತೊಡೆ	Lap, theigh
उत्सिक्तः	ಅಹಂಕಾರಿ	Egoist
कटुः	ಖಾರ	Hot
कर्गजः	ಕಾಗದ	Paper
कृत्स्नम्	ಸಂಪೂರ್ಣ	Complete

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

कुल्या	ಕಾಲುವೆ	Cannal
कूर्मः	ಆಮೆ	Tortoise
कूर्दः	ಸ್ಪರ್ದೆ	Competition
ग्रीवा	ಕುತ್ತಿಗೆ, ಕಂಠ	Neck
क्षितिः	ಭೂಮಿ	Earth
क्षुत्	ಹಸಿವು	Hunger
ग्रहणम्	ಹಿಡಿಯುವಿಕೆ	Holding
घृतम्	ತುಪ್ಪ	Ghee
छिद्रम्	ರಂಧ್ರ	Hole
जरा	ಮುದಿತನ	Old age
जवनिका	ಪರದೆ	Screen
तटाकः	ಕೆರೆ	Lake
दशास्यः	ರಾವಣ	Ravana (ademan)
दिवः	ಸ್ವರ್ಗ	Heaven
दुकूलः	ರೇಶ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆ	Silkgarment
नभः	ಆಕಾಶ	Sky
निर्झरिणी	ಕಿರುತೊರೆ	A small falls

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

निशम्य	ಕೇಳಿ	Having heard
निशा	ರಾತ್ರಿ	Night
पर्युषितम्	ತಂಗಲು, ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು	Tostay
पनसः	ಹಲಸಿನಹಣ್ಣು	Jock fruit
पदातिः	ಕಾಲಾಳು	soldier
पन्थाः	ಮಾರ್ಗ	Road
प्रसूतिः	ಜನನ	Birth
पिनाकपाणिः	ಶಿವ	Lord shiva
पितृसद्म	ಮಸಣ,ಸ್ಮಶಾನ	Graveyard
पृथक्	ಬೇರೆ	Separate
प्रतिपत्	ಪಾಡ್ಯ	First day after fullmoon
प्रणेता	ರಚಿಸಿದವನು	Writer
प्रहरणम्	ಆಯುಧ	Weapon
पिकः	ಕೋಗಿಲೆ	Peacock
पीतम्	ಹಳದಿ	Yellow
पीनम्	ದಪ್ಪ	Bulky
बाहुः	ತೋಳು	Arm, shoulder

NOT TO BE REPUBLISHED ©KTBS

ब्राह्मणः	ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿ	
भूतिः	ಮಂಗಲ	Auspicious
भल्लूकः	ಕರಡಿ	Bear
महानसः	ಅಡುಗೆ ಮನೆ	Kitchen
मातुलः	ಸೋದರ ಮಾವ	Maternal uncle
मृग्यते	ಹುಡುಕಲ್ಪಡುತ್ತದೆ	It is searched out
मृत्तिका	ಮಣ್ಣು	Soil clay
मण्डूकः	ಕಪ್ಪೆ	Frog
मेलापकः	ಗುಂಪು	Group
यामः	ಮೂರುಗಂಟೆಯ ಅವಧಿ	Ameridian
रासभः	ಕತ್ತೆ	Donkey
रौप्यम्	ಬೆಳ್ಳಿ	Silver
राजीवः	ಕಮಲ	Lotus
लुब्धकः	ಬೇಟೆಗಾರ	Hunter
वह्निः	ಬೆಂಕಿ	Fire
वपुः	ಶರೀರ	Body
वणिक्	ವ್ಯಾಪಾರಿ	Businessman

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

वटिका	ದೋಸೆ	Cake, Dosa
वर्णी	ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ	An unmarried man
वटुः	ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ	An unmarried man
वर्त्म	ಮಾರ್ಗ,ದಾರಿ	Way, road
वराहः	ಹಂದಿ	Pig
वाङ्मयः	ಸಾಹಿತ್ಯ	Literature
वाञ्छा	ಆಸೆ	Desire
विचिकित्सा	ಜಿಜ್ಞಾಸೆ	
व्यसनम्	ಅಭ್ಯಾಸ	habit
वाटिका	ಉದ್ಯಾನ	garden
वसु	ಸಂಪತ್ತು,ಐಶ್ವರ್ಯ	wealth
विपिनम्	ಕಾಡು, ಅರಣ್ಯ	forest
व्यस्तम्	ಒಂದು	single
व्याजः	ನೆಪ	reason
शिष्टः	ಒಳ್ಳೆಯವನು	A Good man
शोणितम्	ರಕ್ತ	Blood
शौण्डीर्यम्	ಪರಾಕ್ರಮ	Bravery

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

सूत्रिका	ಶಾವಿಗೆ	Noodles
सरित्	ನದಿ	River
स्तोकम्	ಸ್ವಲ್ಪ	Some, alittle
सुहृत्	ಸ್ನೇಹಿತ	Friend
ह्रीः	ನಾಚಿಕೆ	shy

*****

@KTBS
NOT TO BE REPUBLISHED

६. पाठयोजना

मासाः अवधयः च	पाठाः	अवधयः
जून् २४	सेतुपाठः शरणं प्रपद्ये (कण्ठपाठः करणीयः) सुबन्तम्	१५ ०६ ०३
जुलै २४	सिद्धारुढभारती। कृदन्ताव्ययानि । तिङन्तम् उपसर्गाः च छन्दः । (अनुष्टुप्) पत्रलेखनम् (१,२) पूरकपाठः -१	०८ ०४ ०५ ०४ ०१ ०१
आगस्ट् २३	परोपकारः पुण्याय । सन्धिः । अलङ्कारः (शब्दालङ्कारः) । विस्मृतभेदाः सन्तः । प्रबन्धः (१,२) ।	०८ ०४ ०४ ०५ ०२
सेप्टेम्बर् १५	मूर्तिपूजारहस्यम् । प्रयोगाः । अनुवादाः (१-४)(१-४)	०८ ०३ ०४
अक्टोबर् १०	दीपावलिः । समासः ।	०४ ०६
नवेम्बर् २२	मार्गस्थो नावसीदति(कण्ठपाठः करणीयः) । पत्रलेखनम् (३) । सिद्धिक्षेत्रम्	०८ ०६ ०८

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

डिसेम्बर् २४	कारकाणि । विशेषव्याकरणांशा: च अलङ्कार: (अर्थालङ्कार:)। आत्मविडम्बनम् । पूरकपाठ: -२	०३ १० १० ०१
जनवरी २५	सौभद्रो ग्रहणं गत: प्रबन्ध: (३,४) पूरकपाठ: (३) अनुवादा: (४-८)	०३ ०८ ०२ १२
फेब्रवरी २०	वेदगणितज्ञ:। छन्द: (इन्द्रवज्रा) वाक्यरचना कौशलम्। गद्यावगाहनम्	०३ १० ०३ ०४
मार्च् १०	पुनरावर्तनम् ।	१०

@KTBS NOT TO BE REPUBLISHED

नारिकेलसमाकारा दृश्यन्ते खलु सज्जना: ।
अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहरा: ।।

*****